

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти**

Кваліфікаційна робота
ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ
НАВЧАННЯ НА УРОКАХ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

**Здобувача вищої освіти освітнього
ступеня «магістр»
факультету педагогіки і психології
Лучкей Наталії Іванівни**

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і
методики початкової та дошкільної освіти
Онишків Зіновій Михайлович

РЕЦЕНЗЕНТ:
Директор, Рокосівський ліцей хустської міської ради
Закарпатської області
Шевляков Олександр Олександрович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ.....	5
1. 1. Наочні засоби навчання: сутність поняття	5
1. 2. Класифікація наочних засобів навчання	12
1. 3. Дидактичні вимоги до використання наочності	17
1. 4. Стан проблеми використання наочних засобів навчання в масовому педагогічному досвіді	22
1. 5. Психологічні особливості молодших школярів та їх врахування у процесі використання наочності.....	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ.....	38
2.1. Дидактичні умови використання наочних засобів навчання.....	38
2.2. Методика експериментального дослідження	44
2.3. Вплив експериментального дослідження на ефективність навчання молодших школярів.....	90
ВИСНОВОК	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	100

ВСТУП

Державний стандарт початкової загальної освіти ставить перед педагогами початкової школи завдання всебічного розвитку особистості учня. При цьому навчання і виховання в початковій школі має відбуватися на основі активної діяльності самих учнів. Отже, ключовим завданням учителя стає створення педагогічних умов, що дають змогу формувати в учнів уміння вчитися, залучаючи в активну пізнавальну діяльність кожного школяра щодня і щохвилини. Психологами та педагогами встановлено, що без наочності немає і результативної пізнавальної діяльності.

Виховна, освітня робота в початкових класах має враховувати закономірності розвитку дітей, виходити з вимог шкільної педагогіки та психології. Відповідно до цих вимог навчання дітей спирається на безпосереднє сприйняття дійсності, що особливо важливо в молодшому шкільному віці.

Наочність виступає одним із компонентів цілісної системи навчання, яка може допомогти молодшому школяреві якісніше засвоїти матеріал, що вивчається, на більш високому рівні. Опора на принцип наочності на уроках у молодших класах активізує пізнавальну діяльність учнів, унаслідок чого використання наочності в освітньому процесі початкової школи є доцільним.

Таким чином, необхідність створення педагогічних умов використання наочності з метою активізації пізнавальної діяльності молодших школярів визначає актуальність цього дослідження.

Відповідно до актуальності визначено проблему дослідження: якими є дидактичні умови використання наочності в освітньому процесі початкової школи з метою активізації пізнавальної діяльності учнів?

Таким чином, педагогічна значущість проблеми використання наочності для активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів, її недостатня дидактична опрацьованість визначили вибір теми дослідження: **«Дидактичні умови використання наочних засобів навчання на уроках в початковій школі»**.

Об'єкт дослідження: використання наочності в освітньому процесі початкової школи.

Предмет дослідження: дидактичні умови використання наочності в освітньому процесі початкової школи.

Мета дослідження: виявити, теоретично обґрунтувати та реалізувати в діяльності закладу освіти дидактичні умови використання наочності в освітньому процесі початкової школи.

Гіпотеза: ефективність навчання в початковій школі значно підвищується за умови відповідності наочності віковим та індивідуальним особливостям розвитку учнів, поєднання різних видів наочності, поступового переходу від формування наочного до абстрактного мислення, реалізація наочності на основі використання медіа-технологій, забезпечення організаційно-методичної підготовки вчителя.

Відповідно до мети було висунуто такі **завдання:**

1. Розкрити сутність понять «наочність», «принцип наочності», «засоби наочності» в психолого-педагогічній літературі.
2. Проаналізувати стан проблеми використання наочних засобів навчання в масовому педагогічному досвіді.
3. Виділити та охарактеризувати дидактичні умови використання наочності в освітньому процесі.
4. Розробити методику експериментального дослідження і перевірити її ефективність.

У роботі використано такі **методи дослідження:** теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація; емпіричні: спостереження, тестування.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 103 сторінки. Обсяг сторінок основного тексту становить 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ

1. 1. Наочні засоби навчання: сутність поняття

Наочність – це універсальний засіб навчання та виховання, який відображає різноманітність конкретних явищ і предметів навколишнього світу, організовує сприйняття і спостереження учнів, розвиває їхню спостережливість, мислення, уяву і впливає на сенсорну сферу дитини. Вона стимулює пізнавальну та творчу активність, сприяє розвитку інтересу до навчального процесу, підвищує якість засвоєння інформації тощо. Проте, незважаючи на численні переваги наочності, її невміле використання може відволікти учнів від навчальної мети, перетворюючи засоби на яскраві, але малокорисні елементи, які стають перешкодою для глибокого засвоєння знань та розуміння суттєвих зв'язків і закономірностей [15].

Наочний матеріал – це не просто певна інформація у чуттєвій формі, а інформаційна модель конкретного педагогічного досвіду, яка має відповідати вимогам естетики, ергономіки, дизайну тощо. Разом із тим навчальний матеріал повинен втілювати педагогічний досвід на рівні методичних досягнень, включаючи структури, зміст та форми подання інформації. Це означає, що технічно створити п'ятихвилинний навчальний відеофільм – це не те саме, що зняти дійсно якісний навчальний матеріал, адже на це може знадобитися значно більше часу. Таким чином, використання засобів наочності обмежується рівнем підготовки самого вчителя в багатьох аспектах діяльності. У підсумку можна зазначити, що наочні засоби навчання виконують головне дидактичне призначення – прискорення та покращення процесу засвоєння навчального матеріалу [21].

Одним із завдань сучасної дидактики є використання потенціалу новітніх засобів доставки інформації та навчальної техніки, зокрема інтерактивних засобів навчання. Сюди належать аудіовізуальні та електронні освітні ресурси,

такі як електронні підручники, робочі зошити з тестами, мультимедійні презентації та навчальні відеофільми. Також до наочних засобів належать карти, макети тощо [5].

Ідея наочності завжди займала важливе місце в історії педагогіки. На практиці вона реалізується через дидактичний принцип наочності, який одним із перших був науково обґрунтований у педагогіці.

Навчально-методичні матеріали мають максимально сприяти ефективному вивченню дисципліни, бути легкими у тиражуванні та поширенні, адаптованими до сучасних інформаційних систем, а також відкритими до модернізації.

Засоби наочності є обов'язковим компонентом навчально-методичного комплексу. Принцип наочності належить до давніх і важливих дидактичних принципів. Філософи та педагоги завжди намагалися полегшити сприйняття навчального матеріалу. Значний внесок у розвиток принципу наочності зробили Т. Мор, Ф. Рабле, Т. Кампанелла. Зокрема, англійський мислитель-гуманіст Т. Мор у своїй «Утопії» наголошував на важливості використання наочних посібників у навчанні.

Першим науковцем, який розробив теорію наочності як принципу успішного навчання, був видатний чеський педагог Я. А. Коменський. Він узагальнив емпіричний досвід своїх попередників і вперше теоретично обґрунтував та детально розкрив принцип наочності. Я. А. Коменський розумів наочність як залучення всіх органів чуття для кращого сприйняття речей і явищ. Принцип наочності він протиставляв словесному, пасивному навчанню [18].

Подальший розвиток теоретичних положень принципу наочності та їх перевірка у практиці навчання тісно пов'язані з іменами Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Й. Ф. Гербарта.

Німецький психолог і педагог Й. Ф. Гербарт у своїх дидактичних рекомендаціях радив широко використовувати наочність у навчанні: якщо неможливо продемонструвати предмет, слід показати його зображення. Проте він наголошував, що надмірно довге використання одного й того ж матеріалу може призвести до втоми учнів через одноманітність [27].

Видатний німецький педагог Ф. В. Дістервег у своїй дидактиці пов'язав наочне навчання з правилами, сформульованими на основі психологічних законів: «від близького до далекого», «від простого до складного», «від легкого до важкого», «від відомого до невідомого», «навчай доцільно», «навчай наочно».

Позитивні ідеї щодо принципу наочності підтримувалися й розвивалися вітчизняними педагогами. Наступні покоління науковців успішно застосовували наочні посібники та експерименти під час своїх лекцій. У наш час розвиток ідей наочності зосереджений на визначенні функцій, які виконує наочність у навчанні, а також умов її застосування в педагогічній практиці [5].

Суть принципу наочності полягає в доцільному й ефективному залученні органів чуття для сприйняття, усвідомлення та опрацювання навчального матеріалу. Це один із найбільш інтуїтивно зрозумілих принципів навчання, який отримав наукове обґрунтування відносно недавно. Його основою є наукові закономірності, які доводять, що органи чуття мають різну чутливість до зовнішніх подразників. У більшості людей органи зору сприймають у п'ять разів більше інформації, ніж слух або тактильні відчуття [26].

Наочність допомагає створювати уявлення про окремі предмети та явища. Проте для формування понять потрібна активна розумова діяльність. Засоби наочності сприяють виникненню уявлень, а мислення перетворює їх у поняття. Використовуючи наочність, створюються навчальні ситуації, які розвивають творчу активність учнів і готують їх до практичної діяльності у реальних життєвих ситуаціях. У системі професійної освіти засоби наочності вирішують такі завдання, як мобілізація психічної активності учнів, внесення новизни в навчальний процес, підвищення інтересу до уроків, полегшення запам'ятовування матеріалу, розширення обсягу засвоєваних знань, виділення головного матеріалу та його систематизація [17].

Засоби наочності особливо важливі в навчанні творчих спеціальностей, де потрібне досягнення високого рівня абстракції. Наочний матеріал сприяє розвитку мисленнєвих операцій і загальної інтелектуальної діяльності учнів.

Практика навчання свідчить, що систематичне використання засобів наочності розширює кругозір учнів, підвищує їхню активність, інтерес до предмета та формує позитивне ставлення до дисципліни. Засоби наочності застосовуються під час викладу навчального матеріалу вчителем, у самостійній роботі учнів для здобуття знань, формування умінь і навичок, а також при контролі засвоєння матеріалу. Однак необґрунтоване або надмірне використання наочності може мати негативний ефект [22].

Наочність є одним із основних принципів викладання. Яскраве уявлення про предмет є надійним фундаментом, на якому базуються знання. Однак процес пізнання не обмежується лише зоровими образами або сприйняттям моделей і схем. Абстрактне мислення встановлює зв'язки та властивості предметів, які не завжди доступні безпосередньому сприйняттю. Таким чином, поєднання спостереження й мислення активізує й конкретизує навчальний процес.

Наочні засоби навчання відіграють важливу роль у сучасному освітньому процесі, виконуючи низку ключових функцій, які сприяють ефективному засвоєнню знань та розвитку пізнавальних здібностей учнів [33].

1. Пізнавальна функція наочних засобів навчання є фундаментальною для ефективного засвоєння знань, оскільки вона забезпечує безпосереднє залучення учнів до процесу пізнання через чуттєве сприйняття інформації. Наочність дозволяє візуалізувати абстрактні поняття, роблячи їх більш зрозумілими та доступними для учнів різних вікових категорій.

Згідно з дослідженнями українських науковців, таких як Л. М. Височан, використання наочних засобів сприяє не лише кращому розумінню навчального матеріалу, а й активізації розумової діяльності учнів, оскільки залучає їх до самостійного аналізу, узагальнення та формування причинно-наслідкових зв'язків. Це, у свою чергу, сприяє розвитку когнітивних навичок і закріпленню знань на глибшому рівні [4].

Наочні засоби навчання відіграють особливу роль у предметах, які потребують образного мислення, наприклад, у природничих науках, географії, історії та математиці. Використання карт, діаграм, моделей та інфографіки

дозволяє учням краще зрозуміти взаємозв'язки між різними явищами, що значно полегшує їх запам'ятовування. Як зазначає О. В. Несенюк, наочність допомагає формувати не лише окремі знання, а й цілісну картину світу, що сприяє комплексному підходу до навчання [27].

Крім того, пізнавальна функція наочності полягає в тому, що вона підтримує принцип доступності навчального матеріалу, що є особливо важливим для молодших школярів. Наприклад, відповідно до досліджень В. Ю. Підгурська, використання наочних демонстрацій значно підвищує рівень уваги учнів і полегшує їхню орієнтацію в навчальному матеріалі [31].

2. Розвивальна функція наочних засобів навчання є однією з ключових, оскільки вона сприяє формуванню та вдосконаленню важливих когнітивних і творчих навичок учнів. Наочність активізує процеси пам'яті, уваги, уяви та мислення, допомагаючи учням краще орієнтуватися в навчальному матеріалі та засвоювати його не механічно, а осмислено.

За дослідженнями Н. А. Басюк, використання наочних засобів у навчальному процесі стимулює розвиток спостережливості та зорово-просторового мислення. Наприклад, під час вивчення природничих дисциплін моделі та ілюстрації допомагають учням деталізувати уявлення про об'єкти та явища, що сприяє глибшому розумінню та закріпленню знань [1].

Наочні засоби навчання також мають значний вплив на розвиток уваги. Як зазначає М. Б. Вульчин, наявність візуальних опор під час пояснення нового матеріалу допомагає учням зосереджуватися на ключових аспектах теми, уникаючи зайвої інформації. Використання яскравих, структурованих наочних матеріалів підвищує рівень концентрації уваги та покращує здатність до тривалого зосередження на навчальних завданнях [5].

Розвивальна функція наочності також полягає у стимулюванні активної розумової діяльності. Візуалізація навчального матеріалу спонукає учнів до аналізу, порівняння та узагальнення інформації, що сприяє розвитку логічного та критичного мислення. Наприклад, використання схем, таблиць і графіків у

математиці допомагає учням встановлювати закономірності між явищами, що робить навчання більш осмисленим.

Крім того, наочні засоби відіграють важливу роль у формуванні творчого мислення. Використання ілюстративних матеріалів, карт, моделей та інтерактивних візуальних технологій сприяє розвитку здатності до генерації нових ідей, пошуку нестандартних рішень і творчого підходу до навчання.

3. Мотиваційна функція наочних засобів навчання відіграє важливу роль у підвищенні інтересу учнів до навчального процесу, роблячи його більш емоційно забарвленим, захоплюючим та доступним для сприйняття. Використання яскравих і змістовних наочних матеріалів сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання, стимулює допитливість та активізує внутрішню мотивацію учнів.

За даними досліджень О. М. Кочеткової, навчання із застосуванням наочності викликає в учнів більше зацікавленості порівняно з традиційними вербальними методами подання інформації. Візуалізація матеріалу допомагає створювати образи, які запам'ятовуються значно швидше, ніж сухий текст, що робить навчання легшим і цікавішим [18].

Значну роль наочність відіграє у формуванні внутрішньої мотивації. Як зазначає О. Б. Мехед, коли учні бачать реальні об'єкти або їх моделі, це викликає природну зацікавленість і спонукає до пізнавальної діяльності [25].

Крім того, наочні засоби допомагають долати одноманітність навчального процесу, що є важливим аспектом підтримки інтересу учнів. Використання інфографіки, анімацій, макетів і схем змінює традиційний формат подачі матеріалу, роблячи його динамічнішим та інтерактивним.

Окремо варто зазначити, що наочність може сприяти розвитку змагальності та інтересу до навчання через використання інтерактивних плакатів, карт, ребусів і навчальних ігор. Такі елементи особливо ефективні в початковій школі, де мотиваційна складова відіграє визначальну роль у формуванні інтересу до навчання.

4. Комунікативна функція наочних засобів навчання відіграє ключову роль у процесі обміну інформацією між учителем та учнями, а також у розвитку їхньої взаємодії під час навчальної діяльності. Візуальні матеріали полегшують передачу складної інформації, роблячи її більш доступною, зрозумілою та структурованою, що значно підвищує ефективність освітнього процесу.

Використання наочних засобів сприяє усуненню комунікативних бар'єрів у навчанні. Завдяки візуалізації навчального матеріалу учні краще сприймають інформацію, що особливо важливо при вивченні складних або абстрактних понять, які важко пояснити лише вербальними засобами [21].

Наочні матеріали також є спільною основою для обговорень і дискусій, сприяючи розвитку діалогічного навчання. Використання інтерактивних схем, карт і презентацій створює додаткові можливості для комунікації між учнями та педагогами, оскільки спонукає до постановки запитань, обговорення альтернативних варіантів та висловлення власних думок. Це особливо важливо для колективної форми навчання, коли наочні засоби стають інструментом для пояснення, аргументації та узагальнення знань.

Окрім цього, комунікативна функція наочності проявляється у покращенні взаємодії між самими учнями. Використання групових проєктів, у яких застосовуються плакати, макети, інфографіка чи мультимедійні матеріали, сприяє розвитку вміння висловлювати свої думки, аналізувати інформацію та співпрацювати з однокласниками. Як стверджує В. В. Коваленко, наочні матеріали допомагають формувати спільний простір для обговорення навчальних проблем, що позитивно впливає на розвиток комунікативних навичок учнів [14].

Таким чином, наочні засоби, у взаємодії з мовленням викладача, забезпечують формування образного уявлення і повноцінне розкриття навчального матеріалу. Наочні засоби сприяють глибшому розумінню та швидшому запам'ятовуванню завдяки використанню візуальних компонентів, які супроводжують теоретичну інформацію.

1. 2. Класифікація наочних засобів навчання

Наочні засоби навчання відіграють ключову роль у сучасному освітньому процесі, сприяючи ефективному засвоєнню знань та розвитку пізнавальних здібностей учнів. Українські науковці приділяють значну увагу класифікації та систематизації наочних засобів з метою оптимізації їх використання в освітній практиці.

Засоби, що використовують принцип наочності, класифікують за їх змістом, формою та характером представлення, оскільки один і той самий сюжет може бути поданий різними способами. Існує кілька підходів до класифікації, які розглядаються залежно від мети використання. Згідно з класифікацією, яка поділяє засоби наочності за способом сприйняття навчального матеріалу, ефективність їх використання залежить від правильного співвідношення наочності та мови. Одночасне залучення слуху та зору учнів передбачає створення засобів, орієнтованих на різні види сприйняття, різні способи подачі матеріалу та різні організаційні форми роботи. Ця класифікація розмежовує засоби наочності наступним чином [19]:

1. Засоби зорової наочності. До цієї групи належать екранні (флеш-карти, кольорові слайди), друковані (демонстраційні картки, ілюстрації, роздатковий матеріал, малюнки учнів), предметні (макети, муляжі, іграшки).

2. Засоби слухової та зорово-слухової наочності. До цієї групи відносять звукові (аудіозаписи) та екранно-звукові (навчальні відеофільми, радіо- та телепередачі), які дозволяють використовувати звук і зображення в навчальному процесі.

Інша класифікація, запропонована Г. Є. Фефіловою, об'єднує засоби наочності в три групи залежно від способу представлення матеріалу. Перша група включає об'ємні посібники, зокрема моделі, колекції, прилади, апарати. Друга група охоплює друковані посібники, такі як картини, плакати, портрети, графіки, таблиці. Третя група складається з проєкційного матеріалу: кінофільмів, презентацій, проєктів, слайдів [43].

Згідно з класифікацією С. М. Дубяги, засоби наочності поділяються на предметні та зображувальні. Носіями предметної наочності виступають натуральні об'єкти або їх замінники (макети, муляжі, моделі), які створюють уявлення про об'єкт. Зображувальна наочність, у свою чергу, поділяється на словесну, образну та символічну. Образні засоби включають макети, муляжі, моделі, картини, ілюстрації, малюнки. Символічна наочність охоплює схеми, креслення, карти, символи [9].

У процесі вивчення мови засоби наочності поділяються на мовну та немовну наочність. Мовна наочність передбачає демонстрацію мови як засобу комунікації у вигляді мовленнєвої діяльності (усної або письмової). Вона застосовується для формування мовних навичок через говоріння, слухання, читання та виконання письмових вправ. До мовної наочності належать комунікативно-мовленнєва наочність, яка демонструє усну і письмову функцію мовних явищ, а також лінгвістичні та граматичні схеми, таблиці та інші форми подачі інформації [7].

Немовна наочність включає використання різних наочних посібників, таких як картини, фотографії, фільми. Вона спрямована на підвищення інтересу до занять і забезпечує ефективніше сприйняття матеріалу. Немовна наочність може бути природною (картини, фільми) або зображувальною (фотографії, ілюстрації, малюнки).

Також існує класифікація, що розділяє засоби наочності на технічні та нетехнічні. До нетехнічних належать стенди, комплекти ситуативних карток, тематичні альбоми, настінні картини та карти. Мета їх використання – створення різноманітних ситуацій, які сприяють мовленнєвій діяльності. Технічні засоби наочності поділяються на звукотехнічні (магнітофони, аудіоплеєри, лінгафонні кабінети) та світлотехнічні (проектори, відеоапаратура). Звукотехнічні засоби полегшують запам'ятовування матеріалу, проєктують на екран різні навчальні ситуації та забезпечують зворотний зв'язок [18].

Сучасні інформаційні технології, зокрема використання інтернету, також є важливим компонентом наочності. Вони створюють умови для інтерактивного

навчання, моделюючи реальні ситуації комунікації. Такі інструменти підвищують ефективність навчального процесу, дозволяючи учням практикуватися в реальних умовах та взаємодіяти з актуальними матеріалами.

Існує декілька підходів до класифікації наочних засобів навчання, які базуються на різних критеріях. Один із поширених підходів передбачає поділ наочних засобів за їх змістом та формою представлення інформації. Згідно з цим підходом, виділяють такі види наочності [12]:

- Монументальна наочність.

Ця категорія охоплює історичні пам'ятки, архітектурні споруди, монументи та місця, які служать матеріальними свідченнями минулого. Вони використовуються в освітньому процесі для формування уявлень про культурні, історичні та соціальні явища. Наприклад, під час вивчення історії учні можуть аналізувати значення пам'ятників як джерел інформації про певну епоху. Використання монументальної наочності сприяє розвитку критичного мислення та глибшого розуміння історичного контексту.

- Речові історичні джерела.

До цієї групи належать предмети матеріальної культури: інструменти праці, зброя, побутові предмети, прикраси тощо. Вони є важливим компонентом навчального процесу, оскільки дозволяють учням безпосередньо взаємодіяти з реальними свідченнями минулого. Такі джерела часто використовуються у музеях, під час тематичних екскурсій або у шкільних класах у вигляді експонатів. Їхнє застосування сприяє формуванню конкретно-образного мислення і кращому засвоєнню знань про історичні епохи [12].

- Спеціально виготовлена предметна наочність.

Ця категорія включає макети, моделі, реконструкції, які створюються для ілюстрації явищ, процесів чи об'єктів. Наприклад, у природознавстві використовують моделі тварин або будови Землі, в технічних дисциплінах – макети машин або пристроїв. Такі засоби дозволяють учням детально розглядати структуру об'єкта, його взаємозв'язки та функціональні особливості.

- Образотворча наочність.

Образотворчі засоби включають навчальні картини, репродукції художніх творів, які демонструють сюжети, теми або ілюструють події. Їхнє використання є актуальним у гуманітарних дисциплінах, таких як історія, література, мистецтвознавство. Завдяки образотворчим засобам учні можуть глибше зрозуміти культурний і соціальний контекст творів, оцінити естетичну цінність мистецьких об'єктів [27].

– Умовно-графічна наочність.

До цієї групи належать схеми, графіки, діаграми, таблиці, навчальні карти, які узагальнюють інформацію у вигляді зручних для аналізу зображень. Умовно-графічна наочність широко використовується в математиці, географії, економіці, біології. Наприклад, схеми кровообігу в біології чи графіки залежності в фізиці допомагають учням краще зрозуміти складні процеси через візуалізацію.

– Технічні засоби навчання.

Ця категорія включає сучасні аудіовізуальні засоби, такі як навчальні фільми, презентації, комп'ютерні симуляції, відеоматеріали, інтерактивні програми. Їхнє використання сприяє інтерактивному залученню учнів у навчальний процес, а також полегшує сприйняття складних тем. Наприклад, відеоуроки з фізики можуть продемонструвати експерименти, які неможливо відтворити в класі [15].

Залежно від способу подання інформації, Л. М. Височан наочні засоби поділяє на предметні (натуральні), зображувальні та динамічні. Предметні засоби включають реальні об'єкти, природні або штучні, які демонструються учням безпосередньо або через їхні моделі. До цієї групи належать живі об'єкти, такі як рослини, тварини, мінерали, технічні пристрої, інструменти, зразки продукції, а також лабораторне обладнання та демонстраційні експерименти. Зображувальні засоби наочності включають малюнки, фотографії, ілюстрації, карти, схеми, графіки, діаграми, моделі, макети та глобуси, які передають візуальну інформацію про об'єкти та явища. Динамічні засоби наочності допомагають продемонструвати зміну об'єкта або процесу в часі. До них

належать відеофільми, анімації, мультимедійні презентації, комп'ютерні симуляції та моделювання, інтерактивні дошки та електронні підручники [4].

За ступенем абстракції І. Л. Ліпчевська виділяє конкретні, символічні та абстрактні засоби наочності. Конкретні (реалістичні) засоби відображають реальні предмети та явища, такі як фотографії, моделі або природні об'єкти. Символічні засоби використовують узагальнені знаки та умовні позначення, до яких належать схеми, карти, графіки, формули. Абстрактні засоби представлені графічними та числовими матеріалами, що подають інформацію в узагальненій формі, наприклад, математичні моделі, діаграми та схематичні зображення [21].

Важливим критерієм класифікації є спосіб взаємодії засобів наочності з учнем. У цьому контексті розрізняють пасивні та активні (інтерактивні) засоби. Пасивні засоби наочності є статичними матеріалами, які учень лише спостерігає. До них належать таблиці, плакати, графіки, карти, фотографії. Активні (інтерактивні) засоби передбачають залучення учнів до активної взаємодії, що включає використання інтерактивних дощок, які дозволяють змінювати зображення в режимі реального часу, комп'ютерні симуляції, що дають змогу проводити віртуальні експерименти, а також конструктори та навчальні набори для моделювання.

Залежно від дидактичного призначення, Г. І. Столяр наочні засоби поділяє на ілюстративні, демонстраційні, моделюючі та контрольно-діагностичні. Ілюстративні засоби допомагають пояснити та візуалізувати навчальний матеріал, наприклад, карти, схеми, плакати. Демонстраційні засоби використовуються для показу дослідів, процесів і явищ, серед яких лабораторне обладнання, експериментальні установки, відеофрагменти. Моделюючі засоби відображають структуру та принцип дії об'єкта, наприклад, макети, моделі, електронні симуляції. Контрольно-діагностичні засоби застосовуються для перевірки знань та самоконтролю, що включає інтерактивні тести, навчальні програми, карти завдань [41].

Таким чином, різноманітність класифікацій засобів наочності відображає багатогранність їх використання в навчальному процесі. Вони сприяють

підвищенню ефективності навчання, стимулюють інтерес учнів та покращують якість засвоєння знань. Розумне поєднання технічних і нетехнічних засобів із мовною та немовною наочністю дозволяє створювати оптимальні умови для навчання.

1. 3. Дидактичні вимоги до використання наочності

Наочні засоби навчання спрямовані на емоційне сприйняття матеріалу, використовуються при поданні складної інформації та в ситуаціях, коли увага аудиторії знижується. Ці засоби особливо важливі для тих, хто має переважно візуальне сприйняття дійсності. Сучасна дидактика освіти вимагає найбільш раціональних варіантів застосування засобів наочності, що дозволяють досягти більшого освітнього, виховного та розвивального ефекту. Вона орієнтує педагогів на таке використання наочних методів навчання, яке розвиває як конкретне, так і абстрактне мислення учнів [35].

Застосування засобів наочності під час занять у школі має велике значення для підвищення якості засвоєння інформації, розвитку психіки учнів і розширення педагогічних можливостей вчителя. Наочність сприяє формуванню усвідомлених і стійких знань, забезпечує зв'язок теорії та практики, сприяє розвитку абстрактного мислення на основі зв'язку між конкретним і абстрактним, формує пізнавальний інтерес і активність учнів.

Наочні засоби навчання можуть бути як основними, так і допоміжними. Завдяки допоміжним засобам поставлені навчальні цілі та конкретні завдання досягаються успішніше за раціональний час із мінімальними зусиллями. Основна функція допоміжних засобів полягає в оптимізації навчально-виховного процесу [40].

Однак самі по собі засоби наочності в поєднанні зі способами подання інформації на заняттях не гарантують підвищення якості навчання. Ефективність застосування наочних засобів залежить від дотримання низки вимог, сформульованих педагогічною наукою та практикою [42]:

- засіб наочності має відповідати віку учнів і рівню розвитку їх просторового мислення;
- наочність повинна бути узгоджена зі змістом матеріалу, обсягом інформації та дидактичними характеристиками;
- демонстрація наочності має відповідати цілям і завданням навчання (освітнім, виховним, розвивальним);
- кількість наочного матеріалу повинна бути обмеженою, адже надмірна його кількість відволікає від суті вивчення;
- засоби наочності потрібно використовувати на відповідних етапах заняття, а не демонструвати всі схеми та плакати з самого початку, щоб уникнути зниження інтересу учнів;
- наочний матеріал повинен добре поєднуватися з іншими методами навчання;
- спостереження за демонстрацією має бути організоване так, щоб усі учні добре бачили об'єкт;
- під час демонстрації необхідно акцентувати увагу на головному, а пояснення слід продумувати заздалегідь (вступні, основні та заключні).

Важливо залучати учнів до пошуку інформації в наочних посібниках або демонстраційних пристроях, ставити перед ними проблемні завдання, пов'язані з наочністю. Під час демонстрації доцільно робити паузи, спонукаючи слухачів уважно розглядати схеми, плакати чи малюнки [10].

На думку О. С. Горбатової, важливим є також врахування можливостей самого вчителя, таких як його досвід, підготовка, особисті якості. Не всі педагоги володіють методикою використання комп'ютерних засобів наочності чи мають достатньо гнучке мислення для швидкого адаптування до нових методів. Молодим вчителям часто бракує досвіду як у роботі з технікою, так і в органічному поєднанні наочних методів із іншими педагогічними інструментами [6].

Особливістю наочних методів навчання є те, що вони обов'язково поєднуються зі словесними методами. Тісний взаємозв'язок слова і наочності

впливає з того, що діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності передбачає єдність живого споглядання, абстрактного мислення та практики.

Тісний взаємозв'язок слова і наочності, як зазначав Н. І. Королюк, ґрунтується на тому, що «діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності передбачає єдність живого споглядання, абстрактного мислення та практики» [16]. В. І. Партола визначив кілька основних форм поєднання слова і наочності: через слово вчитель спрямовує спостереження, яке здійснюють учні, а знання про зовнішній вигляд об'єкта, його безпосередньо сприймані властивості й відносини школярі отримують із самого наочного об'єкта під час спостережень; через слово вчитель на основі спостережень, здійснених учнями, і на базі їхніх знань допомагає зрозуміти та сформулювати зв'язки між явищами, які неможливо безпосередньо побачити; інформація про зовнішній вигляд об'єкта, його властивості та відносини передається через словесні пояснення, а наочні засоби підтверджують або конкретизують ці пояснення; починаючи з власних спостережень учнів, учитель пояснює зв'язки між явищами, що не сприймаються безпосередньо, або узагальнює і підсумовує окремі дані [30].

Наочні методи повинні сприяти вирішенню поставлених завдань, не відволікаючи уваги на другорядні деталі. Важливою є попередня підготовка обладнання з урахуванням дотримання техніки безпеки. Під час демонстрації хімічних, фізичних та інших технічних установок слід суворо дотримуватися правил техніки безпеки, визначених відповідними інструкціями. Засоби наочності повинні мати естетичний вигляд і оптимальні розміри. Схеми або плакати з дрібним шрифтом не дають бажаного ефекту, оскільки їх важко сприймати. Відстань між рядками тексту має становити щонайменше половину висоти літер. Нижню частину матеріалу оформляють яскравіше, адже вона сприймається повільніше. Значення має також добір кольорів: сприятливими вважаються жовто-зелений, зелено-блакитний і синій кольори. Корисним є поєднання чорного тексту на жовтому фоні чи червоного на зеленому [21].

Гарне оглядове сприйняття забезпечується правильним підбором кольорів і оформленням додаткових елементів, таких як екрани підсвічування чи

вказівники. Н. А. Басюк звертає увагу молодих педагогів на типові помилки, що знижують ефективність наочних методів. Помилки включають одночасне залучення уваги учнів до кількох аспектів, через що вони не можуть зосередитися; невідповідність пояснень демонстрації (наприклад, відволікання на теоретичний матеріал); багатослівність, яка ускладнює сприйняття демонстрації [1].

Чіткість і точність подачі матеріалу є однією з основних дидактичних вимог, що забезпечує ефективність використання наочних засобів навчання. Згідно з дослідженнями Д. С. Безуглого, наочні засоби мають бути не лише естетично привабливими, але й інформативними та точними в передачі змісту навчального матеріалу, щоб учні могли отримати правильні та адекватні уявлення про явища, процеси або об'єкти, що вивчаються. Це дозволяє не лише знизити ризик помилок при засвоєнні знань, але й сприяє формуванню глибоких і точних наукових уявлень у процесі навчання [2].

Точність наочних матеріалів має особливе значення у тих галузях науки, де кожна деталь несе конкретне смислове навантаження. Зокрема, у фізиці важливо, щоб графіки, схеми чи моделі адекватно передавали взаємозв'язки між фізичними величинами. Це стосується як правильності виготовлення самих засобів наочності, так і їхнього цілеспрямованого застосування в навчальному процесі. Якщо візуальний матеріал неточно відображає фізичні закони чи явища, учні можуть неправильно їх інтерпретувати, що спричинить формування хибних уявлень про природу фізичних процесів.

Важливо зазначити, що для точності наочних засобів важливо забезпечити правильне масштабування, відповідність пропорцій і забезпечення коректного використання кольору, щоб не було спотворення візуальних даних. Для цього науковці та педагоги рекомендують використовувати лише ті наочні матеріали, які перевірені і відповідають науковим стандартам. Такі матеріали мають відображати реальні властивості предметів і явищ, надаючи учням правильну інформацію, що сприяє правильному розумінню і засвоєнню матеріалу [15].

Крім того, точність подачі інформації зумовлює також використання адекватних методів подачі. Наприклад, у разі використання графіків чи діаграм в математиці, важливо правильно вибирати масштаб, щоб величини на осі відповідали реальним значенням, і використовувати відповідні позначення для осей, аби не викликати у учнів плутанину. Це дозволяє забезпечити не лише точність, але й зрозумілість представленої інформації.

Емоційно-естетична спрямованість наочних засобів є важливою вимогою, яка забезпечує не лише інтелектуальний розвиток учнів, але й позитивно впливає на їхню емоційну сферу. Емоційно забарвлені наочні матеріали здатні сприяти підтримці високої мотивації до навчання, формуванню позитивного ставлення до навчального процесу та активізації пізнавальної діяльності учнів [8].

Наочність, що має естетичну складову, допомагає створити сприятливу навчальну атмосферу, яка мотивує учнів до більш глибокого і цікавого освоєння навчального матеріалу. Яскраві, візуально привабливі матеріали, такі як плакати, презентації, моделі, схеми або мультимедійні засоби, привертають увагу учнів і стимулюють їхню зацікавленість. Це, в свою чергу, сприяє активному залученню до процесу навчання та розвитку їхньої творчої активності.

Згідно з дослідженнями О. М. Гаркуші, використання емоційно забарвлених наочних засобів у навчанні допомагає не тільки активізувати інтелектуальну діяльність, але й підвищити рівень емоційної залученості учнів у навчальний процес. Додатково, емоційно-естетична спрямованість наочних засобів сприяє розвитку у учнів емоційного інтелекту. Коли учні мають можливість взаємодіяти з матеріалами, що не тільки інформують, але й емоційно захоплюють, це стимулює їхні творчі здібності та здатність до рефлексії. Використання наочних засобів з яскравими образами, змістовними метафорами чи порівняннями дозволяє активізувати уяву учнів, що є важливим аспектом для розвитку критичного мислення [6].

Так наприклад, у своїй роботі Олена Іванівна вчитель початкової школи ліцею №38 м. Львів активно впроваджує цифрові технології, зокрема платформу ClassDojo, яка дає змогу вчителю організовувати інтерактивний зворотний

зв'язок з учнями та батьками, відстежувати активність і мотивацію школярів у реальному часі. За допомогою платформи вона виставляє бали за активність, співпрацю, старанність, що підвищує зацікавлення дітей у навчанні.

На уроках вона використовує інтерактивну дошку та застосунки на кшталт LearningApps, Wordwall, Kahoot! для формування нових знань, закріплення матеріалу та проведення інтерактивних ігор. Наприклад, під час вивчення теми «Склад слова» на уроці української мови учні працювали в командах, виконуючи завдання на дошці – складали слова з частин, аналізували корінь, префікс, суфікс і закінчення. Кожна правильна відповідь приносила команді бали у грі на Kahoot!, а результати автоматично відображалися на екрані.

На уроці математики учні розв'язували задачі через інтерактивні картки в LearningApps, що дозволяло адаптувати темп роботи під кожного учня. Найбільш ефективним, за словами вчительки, є поєднання традиційних форм навчання з ігровими цифровими завданнями, що сприяє кращому запам'ятовуванню і розвитку логічного мислення.

Отже, дотримання дидактичних вимог до використання наочних засобів навчання забезпечує ефективність навчального процесу, сприяє розвитку пізнавальної активності учнів та формуванню їхніх когнітивних і творчих навичок. Врахування вікових особливостей, точності подачі матеріалу, логічної послідовності, інтеграції з іншими методами навчання, емоційної спрямованості та доступності засобів наочності створює умови для всебічного і гармонійного розвитку учнів у навчальному процесі.

1. 4. Стан проблеми використання наочних засобів навчання в масовому педагогічному досвіді

Використання наочних засобів навчання є важливим компонентом сучасного освітнього процесу, спрямованим на підвищення ефективності засвоєння знань та розвитку пізнавальних інтересів учнів. Українські науковці

приділяють значну увагу дослідженню цієї проблеми, аналізуючи як традиційні, так і інноваційні підходи до застосування наочності в навчанні.

Педагогічний досвід українських вчителів із застосування наочних засобів навчання в початковій школі демонструє успішну інтеграцію цих засобів у освітній процес, що сприяє ефективнішому засвоєнню матеріалу учнями. На основі реальних прикладів із практики можна визначити кілька напрямів використання наочності, які відповідають віковим особливостям молодших школярів та сучасним освітнім вимогам [14].

Під час вивчення природничих дисциплін, таких як природознавство, вчителі активно використовують природні об'єкти, колекції мінералів, гербарії рослин, а також інтерактивні презентації. Наприклад, під час теми «Різноманітність тваринного світу» вчителі демонструють учням натуральні об'єкти або їх моделі, супроводжуючи пояснення яскравими ілюстраціями чи відеофрагментами про життя тварин. Такий підхід не лише підвищує зацікавленість учнів, але й допомагає їм сформувати чіткі уявлення про біорізноманіття та його значення.

На уроках математики застосовуються зразки геометричних фігур, інтерактивні таблиці множення, числові лінійки та картки із завданнями. У практиці вчителів початкових класів, наприклад, поширений метод використання наборів LEGO Education, які допомагають учням вивчати арифметичні операції через створення моделей і маніпуляції з об'єктами. Це сприяє формуванню в учнів не лише математичних знань, а й просторового мислення та творчих здібностей [28].

Уроки української мови та читання також часто передбачають використання наочності. Наприклад, під час вивчення будови слова або частин мови вчителі застосовують настінні схеми, плакати чи інтерактивні вправи на мультимедійних дошках. У реальній педагогічній практиці доведено, що використання ментальних карт, створених спільно з учнями, допомагає краще структурувати матеріал, що вивчається, та розвиває мовленнєві й логічні навички [42].

Під час інтегрованих уроків українські вчителі створюють умови для міжпредметного навчання. Наприклад, під час вивчення теми «Сонце і його значення для життя на Землі» учні одночасно аналізують астрономічні моделі (природознавство), проводять обчислення тривалості дня (математика) та складають твори про природу (українська мова). Для цього використовуються карти зоряного неба, моделі сонячної системи та мультимедійні презентації.

Окремим аспектом є використання ігрових технологій із залученням наочності. Наприклад, під час вивчення теми «Пори року» учні виконують інтерактивні завдання на дошці, де їм пропонується розташувати ілюстрації відповідних явищ у правильній послідовності. Такі завдання сприяють розвитку асоціативного мислення та стимулюють інтерес до навчання [30].

Українські вчителі також активно впроваджують цифрові технології. Наприклад, у межах проєкту «Нова українська школа» в багатьох закладах застосовуються інтерактивні платформи, такі як LearningApps, які дозволяють створювати індивідуальні або групові завдання з використанням наочності. Такі завдання забезпечують інтерактивність навчання, підвищують пізнавальну активність та сприяють кращому засвоєнню матеріалу.

У своїй роботі О. В. Несенюк досліджує ефективність використання візуальних засобів у навчальному процесі для підвищення пізнавальної активності учнів та покращення засвоєння матеріалу. Вона підкреслює, що візуалізація сприяє розвитку гнучкого мислення та комунікативних здібностей, що є ключовими аспектами сучасної освіти [27].

Авторка зазначає, що термін «візуалізація» часто асоціюється з комп'ютерними технологіями, такими як презентації. Однак, через недостатнє технічне забезпечення деяких шкіл, вона пропонує альтернативні методи. Зокрема, учням рекомендується переглядати відеоматеріали, презентації та ілюстрації на спеціально створеному сайті, а потім обговорювати та застосовувати отриману інформацію на уроці. Також використовуються інтерактивні вправи, створені за допомогою сервісу LearningApps, які

дозволяють учням закріплювати знання в ігровій формі, що підвищує їхній пізнавальний інтерес.

О. В. Несенюк демонструє, що застосування різноманітних способів візуалізації, адаптованих до конкретних умов навчання, сприяє урізноманітненню уроків української мови та літератури, підвищенню зацікавленості учнів та ефективнішому засвоєнню навчального матеріалу [27].

Таким чином, педагогічний досвід українських вчителів свідчить про те, що систематичне та цілеспрямоване використання наочних засобів навчання дозволяє досягти високого рівня засвоєння знань, розвиває пізнавальні та практичні навички учнів, а також підвищує мотивацію до навчання. Ефективність цього підходу забезпечується продуманим добром засобів, їх адаптацією до конкретних навчальних тем і широким використанням сучасних цифрових технологій.

1. 5. Психологічні особливості молодших школярів та їх врахування у процесі використання наочності

Молодший шкільний вік припадає на період навчання в початковій школі, а його вікові межі встановлюють нині з шести-семи і до десяти років. Цей вік нерозривно пов'язаний з переходом до систематичного шкільного навчання. Нова діяльність і безпосередньо початок навчання веде до виникнення різних новоутворень, але головним чином змінює соціальну ситуацію розвитку дитини. Вона стає «суспільним» суб'єктом і має тепер соціально значущі обов'язки, виконання яких отримує суспільну оцінку. Уся система життєвих стосунків дитини перебудовується і багато в чому визначається тим, наскільки успішно вона справляється з новими вимогами.

Навчальна діяльність набуває провідної ролі з приходом дитини до початкової школи. У межах навчальної діяльності відбувається подальший фізичний розвиток дитини, удосконалюються різні психофізіологічні функції, формуються психологічні новоутворення, виникають складні особистісні

новоутворення. Ці новоутворення характеризують найбільш значущі досягнення в розвитку молодших школярів і є фундаментом, що забезпечує розвиток на наступному віковому етапі [5].

Для успішного управління цими процесами розвитку педагоги вже в далекому минулому намагалися класифікувати періоди людського життя.

Одним із перших вивченням цього питання займався Я. А. Коменський. Він вважав, що в будь-якій навчально-виховній роботі мають обов'язково враховуватися вікові особливості дітей. Ще одним ученим, зацікавленим у цьому питанні, був Ж. Піаже – швейцарський психолог і філософ, відомий роботами з вивчення психології дітей, творець теорії когнітивного розвитку [11].

Говорячи про пізнавальні процеси, ми повинні почати з відчуття. Вікові зміни сенсорних функцій у молодшому шкільному віці вирізняються інтенсивною динамікою та нерівномірністю показників різних видів чутливості: зорової, слухової, тактильної тощо. Більш чутливі сенсорні здібності забезпечують перехід до повнішого й одночасно більш диференційованого сприйняття навколишнього світу.

Особливістю сприйняття учнів на початку молодшого шкільного віку є тісний зв'язок його з практичною діяльністю дитини. Сприйняти предмет для дитини – значить щось робити з ним, щось змінити в ньому, вчинити якісь дії, узяти, помацати його [3].

Характерна особливість учнів – яскраво виражена емоційність сприйняття. Зорове сприйняття стає провідним під час ознайомлення з навколишнім світом, зростають цілеспрямованість, планованість, керованість, усвідомленість сприйняття, встановлюються взаємозв'язки сприйняття з мовленням і мисленням, і, як наслідок, сприйняття інтелектуалізується [14]. Найхарактерніша риса сприйняття учнів – його мала диференційованість, де діти здійснюють неточності та помилки в диференціюванні під час сприйняття подібних об'єктів. У процесі навчання відбувається перебудова сприйняття, воно піднімається на вищий щабель розвитку, поглиблюється, стає більш аналітичним,

диференційованим, набуває характеру цілеспрямованого й організованого спостереження.

У психологічних процесах, пов'язаних із пам'яттю, так само відбуваються суттєві зміни. У молодших школярів більш розвинена наочно-образна пам'ять, вони краще зберігають у пам'яті конкретні відомості: події, особи, предмети, факти, ніж визначення та пояснення. Дитина краще запам'ятовує те, що для неї становить найбільший інтерес, дає найкращі враження. Молодші школярі схильні до запам'ятовування шляхом механічного повторення, без усвідомлення смислових зв'язків. Але поступово посилюється роль і питома вага словесно-логічного, смислового запам'ятовування та розвивається можливість свідомо керувати своєю пам'яттю і регулювати її прояви (запам'ятовування, відтворення, пригадування) [18].

Упродовж молодшого шкільного віку в розвитку уваги також відбуваються суттєві зміни, йде інтенсивний розвиток усіх її властивостей. Особливо різко (у 2,1 рази) збільшується концентрація уваги на нецікавих діях [6]. Ускладнені розподіл уваги та її переключення з одного навчального завдання на інше.

Щодо розвитку уяви, то основна її тенденція в молодшому шкільному віці – це вдосконалення відтворювальної уяви, яка полягає в уяві раніше сприйнятого або створенні образів відповідно до даного опису, схеми, малюнка тощо.

Уява, що відтворює, вдосконалюється за рахунок дедалі правильнішого і повнішого відображення дійсності. Також розвивається творча уява як створення нових образів, пов'язане з перетворенням, переробкою вражень минулого досвіду, з'єднанням їх у нові поєднання, комбінації. Дитина освоює прийоми та засоби створення образів: уява переходить у внутрішній план, відпадає необхідність у наочній опорі для створення образів. Дитина вміє створити задум, спланувати його та реалізувати.

Що стосується мислення, то в молодшому шкільному віці воно стає домінуючою функцією. Молодший школяр у своєму розвитку йде від аналізу окремого предмета, явища до аналізу зв'язків і відношень між предметами та явищами. Під впливом навчання відбувається поступовий перехід від пізнання

зовнішніх властивостей предметів і явищ до пізнання їхніх істотних властивостей і ознак, що дає можливість робити перші узагальнення, перші висновки, проводити перші аналогії, розуміти причинність явищ, будувати елементарні умовиводи [12].

Дитина розв'язує розумові задачі, уявляючи їхні умови, мислення стає поза ситуативним. На цій основі в дитини поступово починають формуватися елементарні наукові поняття.

Труднощі виділення головного, суттєвого виразно проявляються в одному з основних видів навчальної діяльності школяра – у переказі тексту. Психологи, які досліджували особливості усного переказу в молодших школярів, помітили, що короткий переказ дається дітям набагато важче, ніж докладний. Розповісти коротко – це означає виділити основне, відокремити його від деталей, а саме цього діти не вміють. Згодом діти під час відтворення навчального матеріалу опановують логічні операції, як-от систематизація, узагальнення, що призводить до більш вільного та зв'язного викладу думок [7].

Упродовж дошкільного та молодшого шкільного віку дитинства розвиваються й емоційні процеси, що здійснюють регуляцію дитячої діяльності. За всієї важливості пізнавального розвитку дитини 6-7 років її гармонійне становлення неможливе без емоційного ставлення до оточуючого відповідно до цінностей, ідеалів і норм суспільства. Емоційність виявляється в тому, що їхня психічна діяльність зазвичай забарвлена емоціями; молодші школярі не вміють стримувати свої почуття, контролювати їхній зовнішній прояв, вони дуже безпосередні та відверті у висловлюванні радості, горя, смутку, страху, задоволення або незадоволення; емоційність проявляється в їхній великій емоційній нестійкості, частій зміні настроїв, схильності до афектів, короточасних і бурхливих проявів почуттів. Нерідко спостерігається примхливість, упертість – своєрідна форма протесту дитини проти тих твердих вимог, які їй висуває школа [21].

Поступово змінюється загальний характер емоційно-чуттєвих переживань молодшого школяра в умовах навчальної, трудової, ігрової діяльності. У дітей

дедалі більше розвивається здатність усвідомлено регулювати свої почуття, стримувати їхні небажані прояви.

За допомогою моральних оцінок поведінки дитини починають зміцнюватися емоційні зв'язки та соціальні стосунки.

Т. В. Комар і О. С. Шістка під час розгляду розвитку емоційної сфери звертають увагу на його тісний зв'язок із волею дитини, що формується. До 6 років відбувається оформлення основних елементів вольової дії, дитина здатна поставити мету, ухвалити рішення, намітити план дії, виконати його, проявити певне зусилля в разі подолання перешкоди, оцінити результат своєї дії. Але всі ці компоненти вольової дії недостатньо розвинені. Причина – потреба в активній зовнішній розрядці за вікової слабкості вольової регуляції поведінки [15].

У цьому віці відбувається поява й іншого важливого новоутворення – довільної поведінки. В основі цього виду поведінки лежать моральні мотиви, що формуються в цьому віці. Дитина стає самостійною, сама обирає, як їй чинити в певних ситуаціях, намагається дотримуватися певних правил і законів. Часто це пов'язано з егоїстичними мотивами і бажаннями бути схваленим дорослим або зміцнити свою особистісну позицію в групі однолітків. Дитина здатна побороти в собі свої бажання, якщо результат їхнього виконання не відповідатиме певним нормам або не приведе до поставленої мети і тим самим змінити свою поведінку, спланувати її відповідним чином. Це дає можливість підпорядковувати свої безпосередні «хочу» необхідному вчителем і шкільною дисципліною «треба» і сприяє формуванню довільності як особливої, нової якості психічних процесів [8].

Вона проявляє себе в умінні свідомо ставити мету дії, шукати і знаходити засоби її досягнення, подолання труднощів і перешкод. Це психічне новоутворення в дітей молодшого шкільного віку є підґрунтям не тільки їхнього успішного навчання, а й формування комунікативних умінь, які спрямовані на соціальну адаптацію дітей до шкільного суспільно значущого життя та загалом до життя в соціумі. Тобто поведінка молодших школярів так чи інакше, пов'язана з основним мотивом, що домінує в цьому віці – мотивом досягнення успіху [23].

Перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку супроводжується розвитком нормальної вікової кризи розвитку – кризи 7 років. У період кризи 7-ми років проявляється узагальнення переживань. Ланцюг невдач або успіхів (у навчанні, у широкому спілкуванні), які щоразу приблизно однаково переживаються дитиною, призводить до формування стійкого афективного комплексу – почуття неповноцінності, приниження, ображеного самолюбства або почуття власної значущості, компетентності, винятковості. Звісно, надалі ці афективні утворення можуть змінюватися, навіть зникати в міру накопичення досвіду іншого роду. Але деякі з них, підкріплюючись відповідними подіями та оцінками, фіксуватимуться в структурі особистості та впливатимуть на розвиток самооцінки дитини, її рівня домагань. Завдяки узагальненню переживань, у 7 років з'являється логіка почуттів. Переживання набувають нового сенсу для дитини, між ними встановлюються зв'язки, стає можливою боротьба переживань.

Для семирічної дитини більшою мірою характерні манірність, вертлявість, деяка натягнутість, невмотивована поведінка, що пов'язано з втратою дитячої безпосередності, наївності та зростанням довільності, ускладненням емоцій, узагальненням переживань (інтелектуалізація афекту). За цими зовнішніми змінами ховаються глибокі зміни в психічному житті дитини, які й становлять основний психологічний зміст кризи 7 років [16].

У молодшому шкільному віці відбувається досить помітне формування особистості дитини. Починають закладатися основи моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних норм і соціальних правил поведінки та установок, а також починає своє формування суспільна спрямованість особистості. Дитина починає розуміти цінність і необхідність соціальних правил і установок. Для неї характерні нові стосунки з дорослими та однолітками, включення до цілої системи колективів, включення до нового виду діяльності – навчання, яке висуває низку серйозних вимог до учня [11].

Молодший школяр – це людина, яка активно опановує навички спілкування. Існує дві основні форми спілкування: «Дитина – дорослий», і

«Дитина – дитина». У сфері «дитина – дорослий» емоційно-оцінне ставлення дорослого до вчинків дитини визначає розвиток її моральних почуттів, індивідуального відповідального ставлення до правил, з якими вона знайомиться в житті.

Крім стосунків «дитина – батько» виникають нові стосунки «дитина – вчитель», що піднімають дитину на рівень суспільних вимог до її поведінки. У початковій школі діти приймають нові умови, які їм висуває вчитель, і намагаються неухильно дотримуватися правил. Вони дуже довірливо сприймають оцінки і повчання вчителя, наслідують його в манері міркувати, в інтонаціях [24].

Саме в цьому віці дитина переживає свою унікальність, вона усвідомлює себе особистістю, прагне до досконалості. Це знаходить своє відображення в усіх сферах життя дитини, зокрема й у взаєминах з однолітками. Навчальна діяльність має колективний характер, тому під час вступу до школи дитина повинна вміти контактувати з іншими людьми, володіти необхідними навичками спілкування, завдяки яким вона може швидко долучитися до групи однолітків.

Якщо наприкінці дошкільного повернення потреба у спілкуванні з однолітками тільки оформлюється, то в молодшого школяра вона вже стає однією з головних. Набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків та вміння встановлювати дружні контакти є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі. Для дітей 5-7 років друзі – це насамперед ті, з ким дитина грається, кого бачить частіше за інших. Більшість дітей легко встановлюють дружні зв'язки, які в цьому віці ґрунтуються, як правило, на спільності зовнішніх життєвих обставин і випадкових інтересів (діти сидять за однією партою, живуть в одному будинку тощо). Діти більше уваги звертають на поведінку, ніж на якість особистості. Дружні зв'язки неміцні й недовговічні, вони легко виникають і досить швидко можуть обірватися. Між 8 і 11 роками діти вважають друзями тих, хто допомагає їм, відгукується на їхні прохання і поділяє їхні інтереси [10]. Для виникнення взаємної симпатії та дружби стають важливими такі якості особистості, як доброта й уважність, самостійність, упевненість у собі, чесність.

Поступово, у міру освоєння дитиною шкільної дійсності, у дитини складається система особистих стосунків у класі. Якщо в дитини до 9-10 річного віку встановлюються дружні стосунки з ким-небудь з однокласників, це означає, що дитина вміє налагодити тісний соціальний контакт із ровесником, підтримувати стосунки тривалий час, що спілкування з нею теж для когось важливе й цікаве. При цьому вони виявляють певний ступінь упевненості та ініціативності (наприклад, ставлять запитання і звертаються за підтримкою в разі труднощів). З віком у дітей підвищуються повнота й адекватність усвідомлення свого становища в групі однолітків.

Потреба в спілкуванні в молодшому шкільному віці виступає на перший план і тому визначає розвиток мовлення. До моменту вступу до школи словниковий запас дитини збільшується настільки, що вона може вільно порозумітися з іншою людиною з будь-якого приводу, який стосується повсякденного життя і входить до сфери її інтересів. Але висловлювання дошкільника і молодшого школяра, як правило, безпосередні. Часто це мовлення-повторення, мовлення-називання; переважає стисле, мимовільне, реактивне (діалогічне) мовлення [25].

У молодшому шкільному віці діти вміють слухати й розуміти чуже мовлення, а також грамотно будувати зрозумілі для партнера висловлювання, дотримуватися логіки інформації, що передається, уміти ставити запитання, щоб за їхньою допомогою одержати потрібні відомості від партнера по діяльності, достатньою мірою володіти функціями мовлення, які планують і регулюють мовлення. Вони володіють такими елементами культури спілкування, як уміння вітати, прощатися, висловлювати прохання, подяку, вибачення, уміння виражати свої почуття (основні емоції) і розуміти почуття іншого, володіти елементарними способами емоційної підтримки однолітка, дорослого [17].

Соціальна позиція школяра, що накладає на нього почуття відповідальності. Дитина боїться не встигнути, запізнитися, зробити не те, не так, бути засудженою і покараною. У молодшому шкільному віці страх бути не тим досягає максимального розвитку, оскільки діти намагаються оволодіти новими

знаннями, серйозно ставляться до своїх обов'язків школяра і дуже переживають з приводу оцінок. Діти, які не набули до школи необхідного досвіду спілкування з дорослими та однолітками, невпевнені в собі, бояться не виправдати очікування дорослих, зазнають труднощів адаптації в шкільному колективі та страху перед учителем.

До кінця дошкільного віку в дітей з'являється наполегливе прагнення стати учнем. Своє втілення знаходять провідні потреби дитини, пізнавальна потреба, що виражається в прагненні вчитися, здобувати нові знання, навички та вміння, і потреба в спілкуванні, що набуває форми бажання виконувати важливу суспільно значущу діяльність. Усі вимоги, пов'язані з навчанням або становищем школяра, дуже ефективні й викликають у дітей цього віку прагнення їм відповісти [16].

Становлення мотиваційної сфери, співвідпорядкування, розвиток пізнавальної мотивації, певного ставлення до школи найтіснішим чином пов'язані з розвитком самосвідомості дитини, переходом її на новий рівень, зі зміною її ставлення до себе, у дитини з'явиться усвідомлення свого соціального «Я». Виникнення цього новоутворення значною мірою визначає як поведінку, діяльність дитини, так і всю системи стосунків її до дійсності, зокрема до школи, дорослих тощо.

Основою початкової самооцінки є оволодіння вмінням порівнювати себе з іншими людьми. Розвиток уміння адекватно оцінити себе значною мірою зумовлений децентрацією, що виникає саме в цей період, здатністю дитини подивитися на себе і на ситуацію з різних точок зору. Оцінка успішності на початку шкільного навчання, по суті, є оцінкою особистості загалом, визначає соціальний статус дитини і безпосередньо впливає на становлення самооцінки [19].

Можна зробити висновок, що молодший шкільний вік – це період найважливіших новоутворень, які виникають у всіх сферах розвитку: перетворюється інтелект, особистість, соціальні відносини. Зміна діяльності сприяє перебудові всіх психічних процесів: мислення, сприйняття, пам'яті, уяви.

Вони стають більш довільними, тобто керованими. Розвивається активне мовлення, міцніє воля, відбувається вольова регуляція всього життя.

Врахування вікових особливостей молодших школярів при використанні наочності є ключовим аспектом, що забезпечує ефективність навчального процесу, оскільки саме в цей період діти розвиваються інтенсивно в багатьох сферах пізнавальної діяльності. Молодші школярі здебільшого не здатні до абстрактного мислення, тому навчання для них повинно бути конкретним, наочним і зрозумілим. Вони активно розвиваються в когнітивній сфері — здатності сприймати, запам'ятовувати, аналізувати, а також розуміти нову інформацію. Однак, у дітей цього віку ще недостатньо сформовані навички узагальнення та аналізу, тому наочні засоби стають незамінним інструментом для пояснення складних понять.

1. Психологічні та фізіологічні особливості молодших школярів.

Молодший шкільний вік (від 6 до 10 років) характеризується інтенсивним розвитком когнітивних функцій, зокрема уваги, пам'яті, мовлення та сприймання. Для дітей цього віку характерне активне зростання їхнього інтересу до навколишнього світу, і тому наочність стає потужним засобом, який допомагає задовольнити цей пізнавальний інтерес. Враховуючи це, учителю важливо використовувати матеріали, які привертають увагу дітей, а також відповідають їхнім емоційним потребам. Молодші школярі, зазвичай, є емоційно чутливими, тому предметні ілюстрації, кольорові картинки, мультфільми чи навіть пластилінові моделі, які вони можуть тримати в руках, стимулюють їхнє бажання дізнаватися більше.

2. Способи сприймання інформації молодшими школярами.

На етапі початкової освіти діти мають ще дуже слабе абстрактне мислення. Це означає, що вони сприймають інформацію через конкретні образи, відчуття і досвід, а не через абстракції чи загальні концепти. Тому вчитель повинен застосовувати різноманітні форми наочності, які допомагають учням краще уявити собі матеріал. Наприклад, вивчення рослин чи тварин неможливо без використання фотографій або моделей цих об'єктів. Зрозуміло, що подача

такого матеріалу у вигляді тексту або навіть схематичних малюнків буде занадто абстрактною для дітей початкових класів.

Дітям цього віку важливо бачити речі в конкретних, чітких формах: якщо ми вчимо їх поняттю «рух», то вони мають не просто почути або побачити схему, а й побачити реальні приклади руху – іграшки, що рухаються по столу, чи відео, що показує процес руху. Природні явища, які важко досягнути без конкретних образів, можна продемонструвати через демонстрацію різноманітних наочних матеріалів.

3. Врахування розвитку мовлення та уяви.

Однією з важливих вікових характеристик є активне формування мовлення та уяви молодших школярів. Оскільки діти початкових класів ще не володіють великим словниковим запасом і не в змозі чітко формулювати свої думки, використання наочності допомагає розширити їхні можливості для вираження своїх ідей. Картинки, ілюстрації, схеми, діаграми, які допомагають представити нові слова чи абстрактні поняття, можуть значно полегшити процес навчання.

Для розвитку мовлення особливо важливими є використання карток, малюнків, а також інтерпретація знайомих дитячих образів через гру. Це може бути моделювання ситуацій через ляльки або створення історій, в яких діти самі створюють картинки, допомагаючи таким чином сформувати нові слова й поняття через образи.

4. Особливості візуального сприймання та уваги.

Молодші школярі ще не здатні зосереджувати свою увагу на чомусь одному протягом тривалого часу. Вони швидко втомлюються і втрачають інтерес до довгих чи одноманітних уроків. Це робить використання наочності не просто корисним, а й необхідним. Візуальний матеріал, що постійно змінюється, динамічно доповнюється новими елементами, допомагає підтримувати увагу дітей.

Важливим аспектом є також використання кольору. Молодші школярі дуже чутливі до кольорів, і правильне використання яскравих, але не перенавантажених кольорів у матеріалах допомагає створити потрібну

атмосферу на уроці. Кольорові малюнки, таблиці, слайди можуть підвищити зацікавленість і допомогти краще запам'ятовувати матеріал. Проте слід пам'ятати, що надмірна кількість кольорів може викликати перевантаження і відволікати увагу.

5. Ігрові методи та інтерактивність.

Діти цього віку дуже люблять грати і зазвичай активно вивчають світ через ігрову діяльність. Враховуючи це, важливо використовувати наочні матеріали не тільки для демонстрації, а й для практичного застосування. Ігрові елементи, такі як картки, пазли, моделі, які учні можуть самостійно маніпулювати, значно збільшують рівень їхнього залучення до процесу навчання. Інтерактивні наочні засоби дозволяють дітям не тільки дивитись на матеріал, а й активно з ним працювати, що сприяє кращому засвоєнню інформації.

Моделі, що можна рухати або розбирати на частини (наприклад, моделі тіла людини, механізмів), дозволяють дитині безпосередньо взаємодіяти з навчальним матеріалом і поглиблювати свої знання через практичний досвід. Крім того, ігри на основі наочності сприяють розвитку командної роботи та комунікативних навичок, що є важливими для молодших школярів.

6. Вибір і застосування наочних засобів.

При виборі наочних засобів для молодших школярів важливо враховувати їхній рівень розвитку та потреби. Це можуть бути як традиційні малюнки, так і мультимедійні засоби (відео, інтерактивні слайди, комп'ютерні ігри тощо), які також ефективно використовуються на уроках. Для дітей початкової школи особливо корисними є візуальні матеріали, що створюють яскраві асоціації та емоційні переживання. Поступове залучення учнів до роботи з різними видами наочності дозволяє дітям вчитися самостійно працювати з навчальним матеріалом, розвивати творче мислення, а також глибше розуміти вивчені концепти.

Використання наочності для молодших школярів є невід'ємною частиною навчального процесу. Це допомагає не тільки зробити навчання більш доступним і цікавим, але й забезпечити ефективне засвоєння матеріалу. Врахування вікових

особливостей дітей, зокрема їхнього розвитку уваги, уяви, мовлення, є важливою умовою для вибору правильних засобів навчання. Тільки завдяки грамотному застосуванню наочності можна створити комфортне середовище для навчання, яке сприятиме розвитку дітей, розвитку їхнього інтелектуального та емоційного потенціалу.

Таким чином, молодший шкільний вік – це оптимальний період активного навчання соціальної поведінки, мистецтва спілкування між дітьми різної статі, засвоєння комунікативних і мовленнєвих умінь, способів розрізнення соціальних ситуацій. Протягом цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає навколишній світ і саму себе, набуває власного досвіду дії в цьому світі. Її власна поведінка характеризується наявністю сформованої сфери пізнавальних мотивів та інтересів, внутрішнього плану дій, здатністю узгоджувати свої дії з однолітками, регулюючи свої дії із суспільними нормами поведінки, здатністю до достатньо адекватної оцінки результатів власної діяльності та своїх можливостей.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

2.1. Дидактичні умови використання наочних засобів навчання

Дидактичні умови використання наочних засобів навчання в початкових класах включають комплекс методичних і організаційних заходів, спрямованих на підвищення ефективності навчального процесу за допомогою зорових, слухових та комбінованих засобів наочності. Під педагогічними умовами в цій роботі розуміється сукупність заходів, спрямованих на підвищення ефективності педагогічної діяльності.

Учителю необхідно створити в освітньому процесі такі умови використання наочності, які б забезпечували не формальне «дотримання» принципу наочності, а ефективне застосування засобів і методів наочності в навчальному процесі.

Виділимо дидактичні умови використання наочності в освітньому процесі початкової школи.

Використання наочності повинно відповідати віковим та індивідуальним особливостям розвитку учнів. Більшість молодших школярів знаходяться на доопераційному рівні інтелектуального розвитку. Це рівень наочно-образного мислення, тому в початковій школі результат запам'ятовування кращий при опорі на наочний матеріал. Крім того, сприйняття в цьому віці в учнів тісно пов'язане з емоціями. Увагу молодших школярів привертає яскравий, образний, наочний матеріал, живе і емоційне викладання. Дитина звертає увагу на те, що збуджує її почуття, інтерес. Усе, що пов'язано з наочністю, яскравістю вражень, викликає сильні почуття і запам'ятовується легко і надовго.

Пізнавальна діяльність молодших школярів поряд з загальними особливостями, обумовленими віком, має і індивідуальні відмінності, обумовлені індивідуальними особливостями розвитку мислення, пам'яті,

емоційно-вольової сфери. Мета педагога – активізувати пізнавальну діяльність кожного учня. Цю мету можна досягти лише за умови врахування індивідуальних особливостей учнів. Використання наочності повинно відповідати принципу індивідуально-особистісного підходу в навчанні. Таким чином, ми вважаємо, що обов’язковою умовою, що забезпечує ефективність використання наочності в освітньому процесі початкової школи, є умова відповідності методів і засобів наочності віковим та індивідуальним особливостям розвитку учнів.

Використання різних видів наочності. В початкових класах використовуються різні види наочності:

- природна наочність (рослини, тварини, корисні копалини);
- експериментальна (явища випаровування, танення льоду);
- картинна і картинно-динамічна наочність (картини, малюнки, фотографії, діапозитиви, кіно);
- об’ємна (макети, муляжі, геометричні фігури);
- звукова (грамзапис, магнітофонні записи, радіо);
- символічна і графічна (чертежі, схеми, карти, таблиці);
- змішана наочність – навчальний звуковий кінофільм; театралізація, засоби ігрових технологій тощо.

Використовуючи в комплексі різні види наочності, педагог впливає на різні аналізатори учнів, активізуючи їх пізнавальну діяльність. Таким чином, активізувати пізнавальну діяльність молодших школярів засобами наочності стає можливим при умові використання в навчальному процесі різних видів наочності.

Реалізація наочності на основі використання медіа-технологій. Сучасні засоби навчання на основі медіатехнологій мають унікальні властивості і функції наочності, які здатні змінити весь процес навчання в початковій школі. Цифрові освітні ресурси дозволяють об’єднувати величезну кількість зображувальних, звукових, умовно-графічних, відео і анімаційних матеріалів. Використання сучасних інформаційних технологій навчання дозволяє широко застосовувати

графіку, відео, анімацію та мультиплікацію в інтерактивному режимі і тим самим розширює рамки застосування принципу наочності. Це дозволяє ясніше передавати інформацію учневі, збільшує обсяг інформації, що повідомляється на навчальному занятті, полегшує її розуміння, сприяє розвитку інтуїції, образного мислення. Аналіз образів сприймання наочності дозволяє зробити висновок про те, що за допомогою сучасних інформаційних технологій навчання можуть бути візуалізовані невидимі об'єкти і явища, частинки, звук, абстрактні теоретичні поняття, тобто створений дидактичний образ-модель, якому завжди властиві три функції: ізоморфно-відображальна, аудіовізуальна, інтегративно-абстрактна.

Існують такі шляхи використання комп'ютерних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи: використання спеціальних навчальних програм, в яких передбачені матеріали для різних видів навчальної діяльності, також пропонується методика їх використання; самостійний відбір окремого матеріалу відносно конкретних цілей навчання.

Важливим аспектом є застосування сучасних мультимедійних технологій, які допомагають створювати динамічні зображення та інтерактивні навчальні матеріали. Використання анімацій, електронних презентацій, навчальних відео та інтерактивних дошок дозволяє робити уроки більш насиченими та цікавими, а також підвищує ефективність запам'ятовування інформації.

На думку З. Онишківа використання інформаційно-комунікаційних технологій у початковій школі дає змогу по-новому організувати урок, зробити його більш наочним, цікавим і доступним для дітей з різним рівнем підготовки. На будь-якому етапі заняття можуть застосовуватися мультимедійні презентації, тренажери, електронні підручники, хрестоматії, енциклопедії та інтернет-ресурси. Якісно створена презентація з динамічними елементами й лаконічним, добре читабельним текстом підсилює розуміння й запам'ятовування матеріалу, розвиває образне мислення. Мультимедійні тренажери та електронні підручники сприяють формуванню навчальних умінь (зокрема з мови й математики), розвитку уваги, логіки та просторового мислення, а електронні хрестоматії та

фонохрестоматії розширюють можливості вчителя у вивченні мистецьких творів і організації музичних занять [28].

У молодшому шкільному віці розвиток абстрактного мислення ще недостатньо сформований, тому учні краще засвоюють матеріал, коли він представлений у вигляді конкретних образів, яскравих візуальних елементів і зрозумілих асоціацій. Тому навчальні матеріали повинні бути не лише доступними для розуміння, а й такими, що викликають інтерес у дітей, сприяють їхньому активному залученню до навчального процесу.

Яскравість, естетичність та емоційна привабливість наочних засобів сприяють мотивації школярів до навчання, адже кольорові ілюстрації, мультимедійні презентації, відеоматеріали, інтерактивні плакати привертають увагу та полегшують сприйняття нового матеріалу. Важливо, щоб навчальні засоби не перевантажували дитячу увагу, тому вони мають бути простими, структурованими та логічно пов'язаними із змістом уроку.

Ще однією важливою умовою використання наочності є *поєднання різних видів наочності*, що дозволяє активізувати кілька каналів сприйняття інформації. Виділяють три основні види наочності:

- Предметна наочність – використання реальних об'єктів або їхніх моделей. Наприклад, у початкових класах можна застосовувати натуральні предмети (фрукти, овочі, мінерали), навчальні макети, муляжі, об'ємні конструкції, що дозволяють дітям не лише бачити, а й відчувати предмети на дотик.
- Образна наочність – представлення матеріалу за допомогою малюнків, схем, картин, фотографій, діаграм, плакатів, таблиць. Вона допомагає сформувати чітке уявлення про предмети та явища, особливо якщо їх неможливо безпосередньо продемонструвати в класі.
- Символічна наочність – використання знакових моделей, карт, графіків, математичних символів, що сприяє формуванню узагальнених понять та підготовці до розвитку абстрактного мислення.

Ще однією важливою умовою використання наочних засобів навчання є *поступовий перехід від наочного до формування абстрактного мислення*, що забезпечується систематичним використанням наочних засобів на різних етапах уроку. Молодші школярі спочатку краще засвоюють навчальний матеріал через конкретно-образне мислення, однак поступове введення абстрактних понять сприяє розвитку вищих когнітивних процесів. Наочні засоби відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки допомагають учням поступово переходити від сприйняття реальних об'єктів до розуміння схематичних зображень і символів, що готують їх до більш складних теоретичних узагальнень.

На різних етапах уроку наочні засоби виконують різні функції. На етапі пояснення нового матеріалу вони допомагають сформувати чітке уявлення про предмет або явище, активізують увагу та роблять подану інформацію більш зрозумілою і доступною. Наприклад, під час вивчення природознавства реальні об'єкти, фотографії чи відеофрагменти допомагають учням візуалізувати явища, які складно спостерігати в повсякденному житті (рух планет, зміну пір року, формування гірських порід). На етапі закріплення знань наочність сприяє узагальненню та систематизації інформації, допомагає учням встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами та поняттями. Використання схем, діаграм, таблиць у цей момент дає змогу структурувати матеріал та полегшити його запам'ятовування.

Крім того, важливо забезпечити активну участь учнів у роботі з наочними засобами, оскільки це сприяє не лише кращому засвоєнню навчального матеріалу, а й розвитку пізнавальної самостійності, творчих здібностей та критичного мислення. Одним із дієвих методів є виконання практичних завдань, що включають роботу з реальними об'єктами, навчальними моделями, інтерактивними матеріалами та цифровими ресурсами. Наприклад, під час уроків природознавства учні можуть складати гербарії, проводити прості експерименти з водою та повітрям або досліджувати властивості різних природних матеріалів. У математиці корисним буде використання лічильного

матеріалу чи геометричних фігур, які діти можуть компонувати, групувати чи вимірювати.

Ще одним ефективним способом залучення учнів є самостійне створення навчальних матеріалів, що розвиває їхню креативність та вміння аналізувати інформацію. Наприклад, молодші школярі можуть малювати власні ілюстрації до казок, створювати тематичні схеми, макети чи лепбуки на основі отриманих знань. На уроках української мови або літературного читання діти можуть самостійно виготовляти картки з новими словами, а в межах уроків трудового навчання – майструвати аплікації чи моделі з пластиліну. Така діяльність не лише активізує пізнавальну активність учнів, а й підвищує їхню мотивацію до навчання.

Організаційно-методична підготовка вчителя є ключовим аспектом ефективного використання наочних засобів у навчальному процесі. Педагог має не лише володіти методикою застосування наочності, а й розуміти її роль у засвоєнні знань молодшими школярами. Для цього необхідно заздалегідь планувати використання наочних матеріалів, забезпечуючи їхню відповідність темі уроку, дидактичним цілям та віковим особливостям учнів. Важливо враховувати, що надмірне використання наочності може відволікати увагу дітей, тоді як недостатня кількість або низька якість наочних матеріалів знижує ефективність навчання.

Одним із важливих завдань учителя є інтеграція традиційних та сучасних засобів наочності. До традиційних належать таблиці, плакати, малюнки, предметні моделі, карти, а також реальні об'єкти, що використовуються для демонстрації. Сучасні засоби включають цифрові технології: інтерактивні дошки, мультимедійні презентації, відеоуроки, віртуальні лабораторії, навчальні додатки тощо. Комплексне використання різних видів наочності дозволяє урізноманітнити навчальний процес і зробити його більш цікавим та ефективним.

Крім того, вчитель повинен уміти правильно обирати та застосовувати наочні засоби відповідно до навчальної мети. Наприклад, для пояснення нового

матеріалу доцільно використовувати динамічні засоби наочності, такі як анімації чи відео, які допомагають учням краще зрозуміти складні процеси або явища. Під час закріплення знань важливу роль відіграють схеми, моделі, таблиці та ілюстрації, що сприяють систематизації та узагальненню матеріалу.

Таким чином, нами виділено такі основні дидактичні умови використання наочних засобів навчання в початкових класах:

1. Відповідність наочних засобів віковим і індивідуальним особливостям учнів – навчальні матеріали мають бути яскравими, доступними для розуміння, викликати інтерес і відповідати конкретно-образному мисленню молодших школярів.

2. Поєднання різних видів наочності – використання предметної (реальні об'єкти, моделі), образної (малюнки, схеми, фотографії) та символічної (графіки, карти, таблиці) наочності сприяє комплексному сприйняттю навчального матеріалу.

3. Поступовий перехід від наочного до абстрактного мислення – наочність має застосовуватися на всіх етапах уроку, допомагаючи формувати уявлення про явища на початкових етапах і сприяючи узагальненню знань у процесі навчання.

4. Активна участь учнів у роботі з наочними засобами – ефективно засвоєння матеріалу відбувається через виконання практичних завдань, самостійне створення схем, малюнків, макетів, що розвиває творчі здібності та самостійне мислення.

5. Організаційно-методична підготовка вчителя – педагог має володіти навичками інтеграції традиційних і сучасних наочних засобів, уміти правильно їх добирати відповідно до навчальної мети й особливостей учнів.

2.2. Методика експериментального дослідження

Експериментальна робота проводилася на базі Рокосівського ліцею Хустської міської ради (с. Рокосово Хустського району Закарпатської області)

під час проходження педагогічної практики. У дослідження взяли участь учні 4-их класів.

Експериментальне дослідження проводилося на матеріалі предметів української мови і математики в процесі вивчення тем:

Математика:

Тема «Нумерація чисел у межах мільйона»:

1) «Класи багатоцифрових чисел. Розв'язування задач з буквеними даними».

2) «Нумерація багатоцифрових чисел. Натуральні числа».

3) «Порівняння натуральних чисел. Розв'язування задач».

4) «Нумерація багатоцифрових чисел. Ознайомлення з класом мільярдів».

Тема «Величини»:

1) «Одиниці маси співвідношення між одиницями маси. Розв'язування задач».

2) «Одиниці часу. Співвідношення між одиницями часу. Розв'язування задач».

3) «Одиниці довжини. Співвідношення між одиницями довжини. Розв'язування задач».

4) «Одиниця площі 1 см^2 . Обчислення виразів з буквеними даними».

Українська мова:

Тема «Іменник»:

1) «Поняття предметності. Іменники з абстрактним значенням».

2) «Рід іменників. Чоловічий, жіночий та середній».

3) «Змінювання іменників за числами».

4) «Відмінювання іменників за відмінками».

5) «Відмінювання іменників за відмінками. Початкова форма іменників».

6) «Закінчення іменників жіночого роду на а, я в орудному відмінку однини».

7) «Закінчення іменників жіночого роду з кінцевим приголосним».

Таблиця 2. 1

Особливості використання наочності на уроках з математики при вивченні теми «Нумерація чисел у межах мільйона» (математика, 4 клас)

№ п/п	Тема уроку	Зміст уроку. Використання наочності (реалізація дидактичних умов)

1.

«Класи багатозначних чисел.

Розв’язування задач з буквеними даними».

(Наочність: подарункова коробочка та листочки, таблиця «Класи багатозначних чисел», таблиця класів і розрядів, натуральна наочність – предмети класу.)

Вправа «Мої очікування».

Учні на листочках записують свої очікування до уроку і складають їх у коробку.



Робота з таблицею «Класи багатозначних чисел»

На дошці (або екрані) – частина картинки, де видно клас одиниць і клас тисяч.

Наочна таблиця:

Класи	Клас тисяч			Клас одиниць		
	сотні	десятки	одиниці	сотні	десятки	одиниці
Розряди						
число						

Продовження табл. 2. 1

Запитання:

- Як називають розряди класу одиниць?

- Як називають розряди класу тисяч?

Усні вправи:

Прочитайте числа: 384, 1823, 58452.

У якому розряді стоїть цифра 8 у кожному числі?

Робота з таблицею класів і розрядів.

Ознайомлення з класами багатоцифрових чисел (до мільйона). Пояснення вчителя.

Наочна таблиця:

Таблиця класів і розрядів					
Клас тисяч			Клас одиниць		
другий клас			перший клас		
Сотні тисяч	Десятки тисяч	Одиниці тисяч	Сотні	Десятки	Одиниці
VI розряд	V розряд	IV розряд	III розряд	II розряд	I розряд
			2	7	8
1	5	6	0	0	0

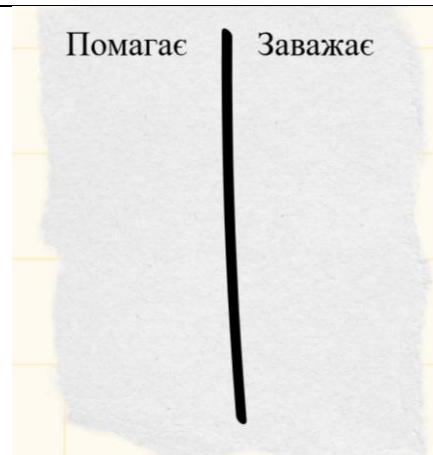
Робота із задачею.

Завдання: Складіть задачу з буквеними даними використовуючи в умові предмети, які Ви можете побачити в класі.



Вправа «Мої очікування» (рефлексія).

		Вчитель витягує з коробки листочки на яких учні писали свої сподівання від уроку і зачитує. Потім учнів відповідають чи справдилися їхні очікування. 
2.	«Нумерація багатоцифрових чисел. Натуральні числа».	<i>(Наочність: візуальна наочність – презентація, картки «Допомагає/заважає», таблиця класів і розрядів, схема до завдання).</i> Привітання. Повідомлення теми уроку.  Вправа «Що помагає, а що заважає». На аркуші, поділеному навпіл, у першій колонці учні записують те, що допомагає їм навчатися, а в другій – те, що заважає. Потім – коротке обговорення.



Знайомство з класом мільярдів. Бесіда з учнями.



Бесіда:

- У скільки цифр записане це число?
- Чи легко відразу його прочитати?
- Де ми можемо зустріти такі великі числа?

Робота з таблицею класів і розрядів.

Наочна таблиця:

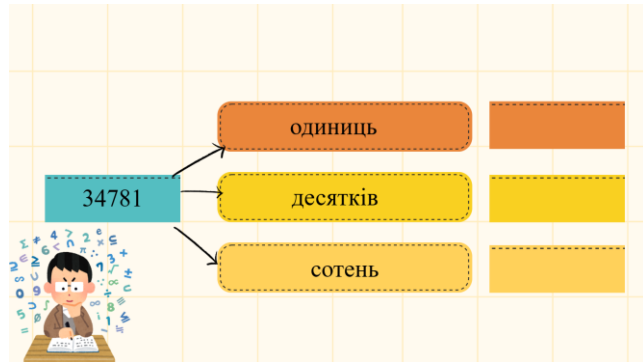
“Таблиця класів і розрядів”											
КЛАС МІЛЬЯРДІВ			КЛАС МІЛЬЙОНІВ			КЛАС ТИСЯЧ			КЛАС ОДИНИЦЬ		
Сотні	Десятки	Одиниці	Сотні	Десятки	Одиниці	Сотні	Десятки	Одиниці	Сотні	Десятки	Одиниці

Завдання:

- Що називають натуральними числами?

- Чи є число 0 натуральним?
- Порахуйте вперед від 34 до 40.
- Порахуйте назад від 100 до 90.
- Назвіть сусідів числа: 567, 1032.

Виконання завдання (усно).

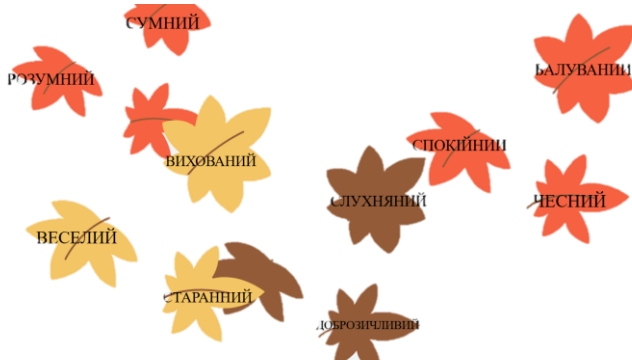


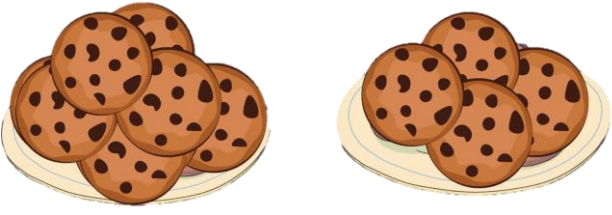
Завдання: Поділіть число 34781 на одиниці, десятки і сотні.

Вправа «Що помагає, а що заважає» (рефлексія).

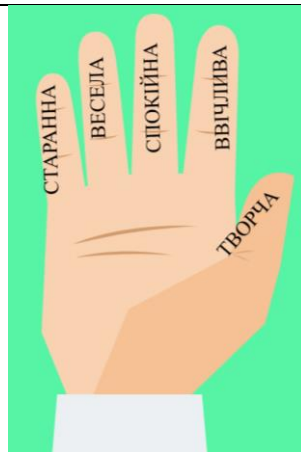
Вчитель питає учнів, що сьогодні помагало їм на уроці, а що заважало.



3.	«Порівняння натуральних чисел. Розв'язування задач».	(Наочність: презентація, картки з рисами характеру, знаки рівності та нерівності, інтерактивна гра «Більше, менше чи дорівнює», натуральна наочність – дві тарілки з печивом, вправа «Сходінки успіху»). Вправа «Хочу бути». На дошці прикріплені картки з рисами характеру, якими, які відповідають чи не відповідають школярам. Учні по черзі вибирають картки, з рисою, якої б він хотів набути, пояснюючи, чому саме хотіли б бути такими.  Повторення. (на дошці прикріплені знаки більше, менше, дорівнює)  Інтерактивна гра «Більше, менше чи дорівнює».
----	--	---

		0:04 ✓ 0 345 і 456 > < = ☰ ◀ 1 of 10 ▶ 🔊 🔊 Завдання: Порівняйте подані числа. Пояснення вчителя. Порівняння двох різних чисел. Порівняти два різних числа – це означає встановити, яке з них більше, а яке – менше. Із двох натуральних чисел меншим є те, яке в натуральному ряду стоїть раніше, а більшим – те, яке в натуральному ряду стоїть пізніше. Давайте візуально порівняємо де печива більше, а де менше. (Перед дітьми стоять дві тарілки з печивом).  Завдання: Порівняйте подані числа. На слайді вказане завдання:
--	--	--

		Вправа «Сходишки успіху» Намалюйте у зошитах сходишки по кількості завдань нашого уроку. Зафарбуйте ті сходишки, із завданнями на яких ви впоралися.
4.	«Нумерація багатоцифрових чисел. Ознайомлення з класом мільярдів».	(Наочність: презентація, таблиця «Класів і розрядів», таблиця розрядів, інтерактивна гра «Як записати...?», цеглинки Lego трьох кольорів: синій, червоні, жовтий). Вправа «Долоня». На аркуші паперу обвести свою долоню фломастером. Потім на малюнку на кожному пальчику, починаючи з великого, написати вислови про себе.



Робота з таблицею класів і розрядів.

Наочна таблиця:

III клас Клас мільйонів			II клас Клас Тисяч			I клас Клас одиниць		
сотні	десятки	одиниці	сотні	десятки	одиниці	сотні	десятки	одиниці
Мільйонів			Тисяч					

Завдання:

- Назвіть класи.
- Які розряди є в кожному класі?

Прочитайте числа (на дошці):

326 417; 1 085 039; 998 999.

Запитання до учнів:

- У якому класі стоїть цифра 3 в числі 326 417?
- Скільки класів має число 1 085 039?
- Який найбільший клас, з яким ми вже працювали?

Ознайомлення з класом мільярдів. Робота з таблицею.

Учитель демонструє таблицю: Зліва від класу мільйонів з'явився ще один – клас мільярдів (IV

клас).

У ньому – ті самі розряди: сотні мільярдів, десятки мільярдів, одиниці мільярдів.

Наочна таблиця:

Таблиця розрядів

Клас мільярдів			Клас мільйонів			Клас тисяч			Клас одиниць		
сот.	дес.	од.	сот.	дес.	од.	сот.	дес.	од.	сот.	дес.	од.

Пояснення класу мільярдів на прикладі 1000000000 та 1000000.

Гра «Як записати ... ?»

0:05

✓ 0

Сімсот сорок сім тисяч
чотириста двадцять вісім

747428

747028

747000

☰

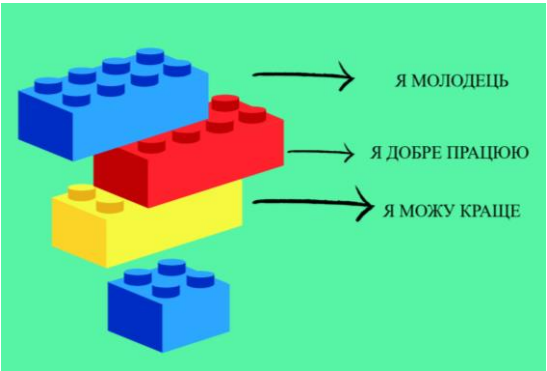
◀ 1 of 12 ▶

🔊 🔊

Завдання: Запишіть цифрами число про яке йдеться.

Самооцінювання.

Виберіть ту цеглинку Lego, яка відповідає Вашим досягненням на уроці.



Таблиця 2. 2

Особливості використання наочності на уроках з математики при вивченні теми «Величини» (математика, 4 клас)

№ п/п	Тема уроку	Зміст уроку. Використання наочності (реалізація дидактичних умов)
1.	«Одиниці маси співвідношення між одиницями маси. Розв'язування задач».	<i>(Наочність: презентація, повітряні кульки, натуральна наочність – крупи, ваги, годинник, рулетка, лінійка, картка-пам'ятка «Одиниці маси»).</i> Вправа «Кулька». Учням потрібно надути кульки і написати на них відповідь до прикладу записаному на дошці.  Бесіда з учнями «Як виміряти масу?» На столі лежать різні крупи та ваги.  - «Які є одиниці вимірювання?»: Вчитель показує учням предмети: лінійку та рулетку, годинник, ваги. 

Продовження табл. 2. 2



Що показують ваги? (Масу предмета.)
 Для чого нам треба знати масу? (Скільки важить продукт, ліки, вантаж, тварина тощо.)

Картка-пам'ятка:

Довжини

1 см = 10 мм

1 дм = 10 см = 100 мм

1 м = 10 дм = 100 см

1 км = 1000 м

Часу

1 хв = 60 с

1 год = 60 хв

1 доба = 24 год

1 тиждень = 7 діб

1 рік = 365 (366) діб

Маси

1 кг = 1000 г

1 ц = 100 кг

1 т = 10 ц = 1000 кг

Завдання: Назвіть знайомі вам одиниці маси.

Очікувані відповіді: грам, кілограм, тонна.

Картка-пам'ятка «Одиниці маси»:

Пам'ятка

Одиниці маси

1 кг = 1000 г

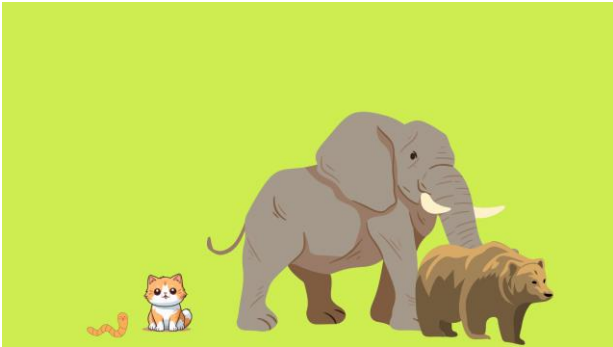
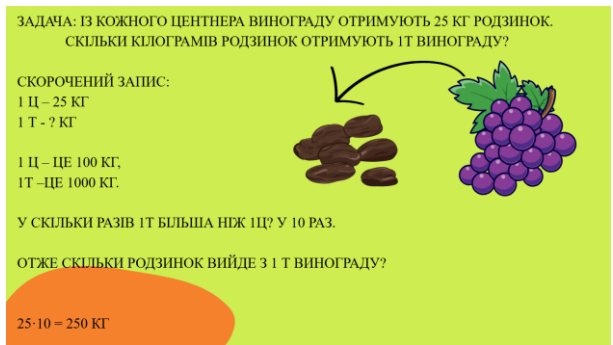
1 ц = 100 кг

1 т = 100 кг

Подивіться: ось ланцюжок одиниць маси, з якими ми сьогодні працюватимемо: мг – г – кг – ц – т.

		- Які з цих одиниць вимірювання ви найчастіше зустрічали в житті?
--	--	---

Продовження табл. 2. 2

		Завдання «Одиниці вимірювання маси». - Спробуйте назвати одиниці, якими ми скористуємось для визначення маси кожної тварини. На екрані чотири тварини: черв'як, кіт, ведмідь, слон.  Завдання: Розв'яжіть задачу.  На екрані подано скорочений запис задачі та перетворення одиниць маси. VI. Підсумок уроку. Рефлексія. Вправа «Світлофор».
--	--	--

				
--	--	--	--	--

Продовження табл. 2. 2

		Наочність – слайд із зображення світлофора та значенням його кольорів. Учня роздають кружечки з паперу трьох кольорів.	
2.	«Одиниці часу. Співвідношення між одиницями часу. Розв'язування задач».	(Наочність: дерево та осінні листочки з паперу, презентація, інтерактивна гра «Знайди пару», таблиця «Одиниці вимірювання часу», годинник, інтерактивна гра «З'єднай»/ завдання на картках). Вправа «Дерево очікувань» На дошці прикріплено дерево з паперу. Учня роздаються листочки і вони пишуть свої очікування від уроку.  Повідомлення теми і мети уроку. На екрані слайд на якому вказана тема уроку:	

		Інтерактивна гра «Знайди пару». Учням пропонується знайти пару між одиницею вимірювання та приладом для її вимірювання.
--	--	---

Продовження табл. 2. 2

		Бесіда з учнями «Одиниці вимірювання часу та прилади для вимірювання». Питання до учнів: - Як називається прилад, що вимірює час? - Які одиниці часу ви вже знаєте? Наочна таблиця: Одиниці вимірювання часу 1 хв = 60 с 1 год = 60 хв 1 доба = 24 год 1 тиждень = 7 діб 1 рік = 365 (366) діб - На що поділено коло годинника? (На години й хвилини)
--	--	--

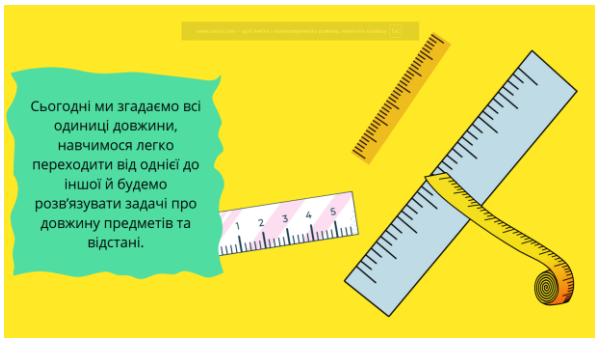
		 - Скільки хвилин у годині? - Скільки секунд у хвилині? Вправа «З'єднай».
--	--	--

Продовження табл. 2. 2

		Учні повинні з'єднати одиниці вимірювання часу відповідно їх перетворивши. 0:04 <table border="0"> <tbody> <tr> <td>20 хвилин</td><td> </td><td>24 години</td></tr> <tr> <td>2 тижні</td><td> </td><td>1 хвилина</td></tr> <tr> <td>1 рік</td><td> </td><td>1800 секунд</td></tr> <tr> <td>1 година</td><td> </td><td>12 місців</td></tr> <tr> <td>60 секунд</td><td> </td><td>60 хвилин</td></tr> <tr> <td>1 доба</td><td> </td><td>14 днів</td></tr> </tbody> </table> Здати відповіді Вправа «Дерево очікувань» (рефлексія). Обговорення вправи «Дерево очікувань», яку проводили на початку уроку. 	20 хвилин		24 години	2 тижні		1 хвилина	1 рік		1800 секунд	1 година		12 місців	60 секунд		60 хвилин	1 доба		14 днів
20 хвилин		24 години																		
2 тижні		1 хвилина																		
1 рік		1800 секунд																		
1 година		12 місців																		
60 секунд		60 хвилин																		
1 доба		14 днів																		

3.	«Одиниці довжини. Співвідношення між одиницями довжини. Розв'язування задач».	(Наочність: інтерактивна гра «Подаруй настрій», презентація, картки «Одиниці вимірювання: довжини, маси, часу» та «Одиниці вимірювання довжини», інтерактивна гра «Одиниці довжини»).
		Гра для створення емоційного настрою на уроці. Учні крутять колесо, і виконують завдання, яке отримали.

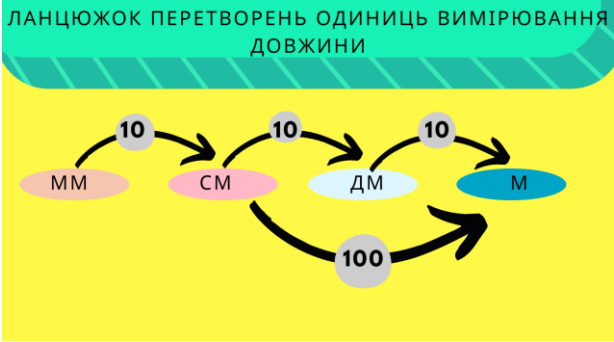
Продовження табл. 2. 2

		 Повідомлення теми і мети уроків. На екрані з'являється слайд із метою уроку, вчитель повідомляє учням, що вони сьогодні робитимуть. 
--	--	---

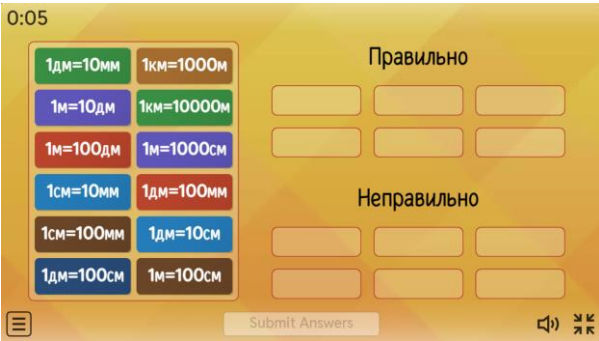
		Повторення одиниць вимірювання. Робота з картками. Довжини 1 см = 10 мм 1 дм = 10 см = 100 мм 1 м = 10 дм = 100 см 1 км = 1000 м Часу 1 хв = 60 с 1 год = 60 хв 1 доба = 24 год 1 тиждень = 7 діб 1 рік = 365 (366) діб Маси 1 кг = 1000 г 1 ц = 100 кг 1 т = 10 ц = 1000 кг Завдання: перетворіть 10 см в метри, 3 км в метри, 23 ц в кілограми, 45000 г в кілограми, 2 доби в години, 720 с в хвилини. Робота з картою «Одиниці довжини та їхній порядок».
--	--	---

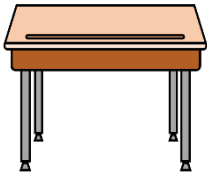
Продовження табл. 2. 2

		Довжини 1 см = 10 мм 1 дм = 10 см = 100 мм 1 м = 10 дм = 100 см 1 км = 1000 м Учитель узагальнює: Міліметр (мм) – найменша одиниця з тих, з якими працюємо зараз (дрібні поділки на лінійці). Сантиметр (см) – 1 клітинка в зошиті. Дециметр (дм) – шматочок лінійки 10 см. Метр (м) – зріст дитини, ширина дверей, довжина дошки. Кілометр (км) – відстань між будинками, селами, містами. Запис на дошці «сходишки довжини»:
--	--	--

		$мм \rightarrow см \rightarrow дм \rightarrow м \rightarrow км$ «Ланцюжок перетворень». Приклади перетворень. Вчитель пояснює учням перетворення на слайді.  Про співвідношення між одиницями. $1\text{ см} = 10\text{ мм}$ $1\text{ дм} = 10\text{ см} = 100\text{ мм}$ $1\text{ м} = 10\text{ дм} = 100\text{ см} = 1000\text{ мм}$
--	--	--

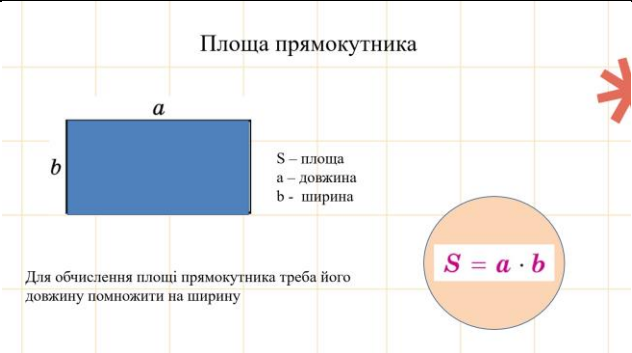
Продовження табл. 2. 2

		$1\text{ км} = 1000\text{ м}$ Гра «Одиниці довжини». Учням пропонують вибрати правильні та неправильні приклади перетворень одиниць довжини.  Рефлексія. Учні відповідають на питання на слайді.
--	--	--

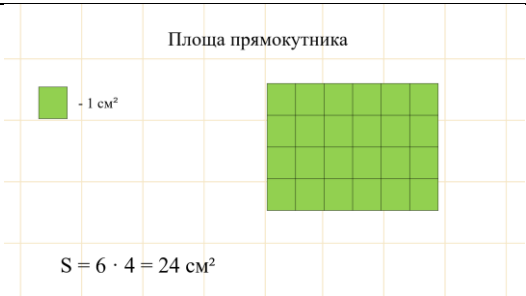
		
4.	«Одиниця площі 1см^2. Обчислення виразів буквеними даними».	3 (Наочність: роздруківки у вигляді парт, презентація, геометричні фігури: прямокутник і квадрат, інтерактивна гра «Вирази з буквеними даними»). Вправа «Мій сусід». На паперових заготовках у вигляді парт учні пишуть побажання своєму сусідові по парті. 

Продовження табл. 2. 2

		Бесіда з учнями. Мета: пригадати, що таке прямокутник, квадрат, довжина сторін, множення як додавання однакових доданків. Наочність – слайд презентації, на дошці прямокутник і квадрат.  
--	--	---

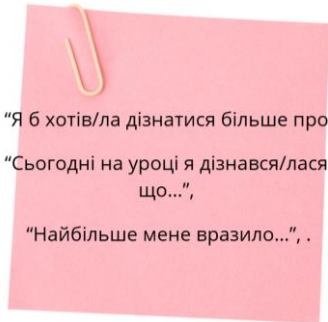
		Площа прямокутника  Запитання: Як називається ця фігура? (Прямокутник) Чим прямокутник відрізняється від квадрата? Як знайти периметр прямокутника? ($P = 2(a + b)$) Невеликий місток до площі: – Ми вміємо знаходити периметр – довжину межі. А як дізнатися, скільки місця займає фігура на площині? Для цього нам потрібна площа, і, як завжди в математиці, – своя одиниця вимірювання. Що таке площа? Введення 1 см^2. На екрані слайд презентації:
--	--	--

Продовження табл. 2. 2

		Площа прямокутника  Учитель: Це квадрат зі сторонами 1 см і 1 см. Площа цієї фігури – один квадратний сантиметр. Записують: 1 см^2 (читаємо: «один квадратний сантиметр»).
--	--	--

		Завдання: Діти в клітинку зошита обводять один квадрат 1×1 клітинка. Підписують усередині 1 см^2. Учитель акцентує: – Коли ми рахуємо квадратики 1 см^2 у фігурі, ми знаходимо її площу в квадратних сантиметрах. Гра «Вирази з буквеними даними» Розв'язати дані вирази, підставляючи замість букв потрібне число. 
--	--	---

Продовження табл. 2. 2

		Вправа «Незакінчене речення». Рефлексія. Учням роздають листочки з надрукованим початком речення, їм потрібно дописати закінчення. 
--	--	--

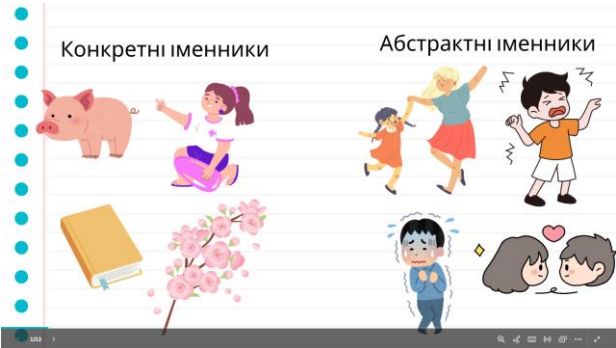
Таблиця 2. 3

Особливості використання наочності на уроках з української мови при вивченні теми «Іменник» (українська мова, 4 клас)

№ п/п	Тема уроку	Зміст уроку. Використання наочності (реалізація дидактичних умов)
1.	«Поняття предметності. Іменники з абстрактним значенням».	(Наочність: інтерактивна гра «Мотивація», презентація, картки із завданням «Антоніми»). Інтерактивна гра «Мотивація» Учні по-черзі відкривають комірки з побажаннями. Гарного настрою! Бесіда з учнями.

Продовження табл. 2. 3

		 Іменник – це частина мови Означає назви істот та неістот Відповідає на питання – хто? що? Має рід: чоловічий, жіночий, середній  Питання: - Що таке іменник?
--	--	--

		Наведіть приклади іменників – назв предметів, які ви можете зараз побачити навколо себе (стіл, зошит, учитель... - Чому кажемо, що іменник – це назва предмета? Що для вас «предмет»? У граматиці предметність – це властивість слова називати те, про що ми думаємо як про «щось» (стіл, ліс, дружба, радість). Але не всі «предмети думки» можна потримати в руках. <i>Поняття предметності й абстрактності.</i> До абстрактних іменників належать іменники, що називають поняття, властивості й ознаки, явища, почуття, одиниці міри та ваги, які не мають конкретного предметного значення (хорообрість, любов, гнів, грам, добро та ін.) 
--	--	--

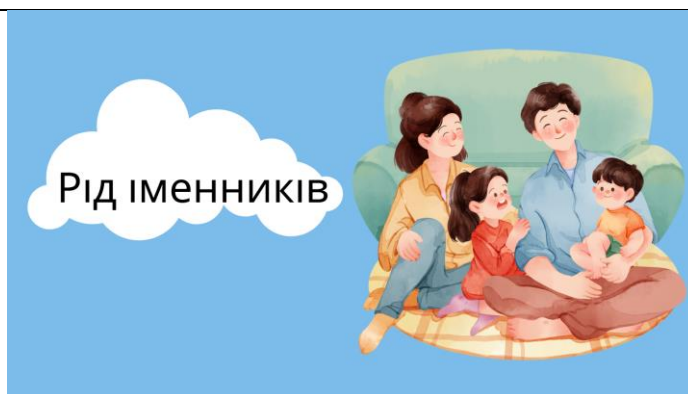
Продовження табл. 2. 3

		- Конкретні (предметні) іменники – називають те, що можна побачити, почути, понюхати, помацати, порахувати: стілець, собака, сніг, будинок, зірка. - Абстрактні іменники – називають те, що не можна побачити очима і взяти в руки, але це існує в нашому житті, думках, почуттях: дружба, любов, радість, добро, смуток, здоров'я, повага. <i>Вправа «Антоніми».</i>
--	--	---

		Учням роздають картки із завданням: Завдання: доберіть до іменників з абстрактним значенням антоніми. Сум – Любов – Злість – Лінь – Страх – Повага – Здоров'я –  Учні добирають протилежні за значенням слова. Потім разом перевіряють зв'язуючи відповіді з відповідями на слайді. Увага! Всі ці слова – абстрактні іменники, бо називають не речі, а якості, стани, почуття. Вправа «П'ять пальців» Дітям пропонують загинаючи пальці на руці відповісти на питання на слайді. Загинаємо пальці  1) Що я дізнався? 2) Що було найцікавішим? 3) Що мені було важко зрозуміти? 4) Що я міг би зробити краще? 5) Що я можу розповісти про це своїм друзям та рідним?
--	--	--

Продовження табл. 2. 3

2.	«Рід іменників. Чоловічий, жіночий та середній».	(Наочність: презентація, відео «Знайомимося з родами іменників», інтерактивна гра «Рід іменників», матеріали для вправи «Мікрофон»). Привітання, налаштування на урок. На екрані – титульний слайд презентації.
----	--	---



Учитель:

– Сьогодні ми згадаємо, що таке іменник, і навчимося визначати, до якого роду він належить: чоловічого, жіночого чи середнього.

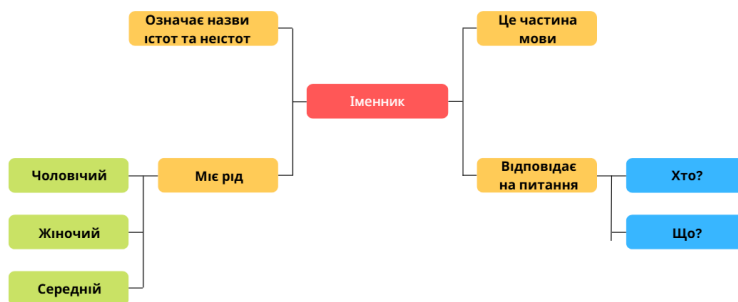
Створення девізу уроку.

Учні за прикладом на екрані разом створюють девіз сьогоденішнього уроку.



Створення карти знань.

Учням потрібно разом створити карту знань до іменника як частини мови.



Ознайомлення з трьома родами іменників.



Учитель пояснює за допомогою слайду:

Чоловічий рід – до слова можна підставити він, мій:
він учитель, він стіл, мій дідусь, мій телефон.

Жіночий рід – підходять слова вона, моя:

вона мама, вона книжка, моя бабуся, моя школа.

Середній рід – підходять воно, моє:

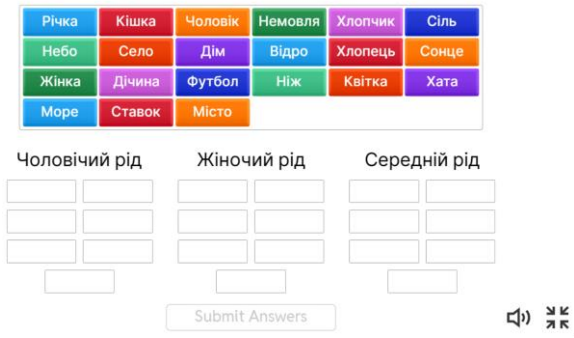
воно вікно, воно море, моє місто, моє сонце.

Перегляд відео «Знайомимося з родами іменників».

Учні переглядають відео на екрані і потім відповідають на питання за змістом.

Інтерактивна гра «Рід іменників».

Учням потрібно розсортувати іменники за трьома родами. Вписуючи правильне слово у відповідну колонку.

		0:02  Метод «Мікрофон». Учням дають мікрофон, виготовлений з картону і вони по черзі розповідають про урок за даними запитаннями. - Що нового дізнався/дізналася? - Що найбільше запам'яталося? - Що було найлегше? - Що було найважче? 
3.	«Змінювання іменників за числами».	(Наочність: натуральна наочність – предмети класу, тканинний мішечок з картками, кулькові ручки, правило закінчень іменників у множині, презентація). Вправа «Чарівний мішечок». Вчитель пропонує учням витягти з мішечка побажання до уроку.  Гра «Знайди і назви»

Вчитель пропонує учням знайти в класі по 3 іменники предмети чоловічого, жіночого та середнього роду. (Наприклад: квітка, ручка, книга, олівець, зошит і т. д.)

Пояснення поняття «однина» і «множина».

Подивіться на мене, що я маю? Так ручку. Вона в мене одна.

Я візьму ще одну ручку. І зараз в мене дві ручки.

Тобто, я сказала одна ручка і дві ручки.



Ми маємо дві форми одного й того самого слова, при зміні слова за числами, змінюється тільки закінчення та можливе чергування у корені слова.

У множині іменники можуть мати закінчення –и, –і, –а, –я.

На слайді, наприклад:

Однина – пташка

Множина – пташки

Пояснення:

Форма однини – коли говоримо про один предмет: пташка, книга, ліс, учень.

Форма множини – коли говоримо про два чи більше предметів: пташки, книги, ліси, учні.

Запис на дошці:

Однина – один предмет: хто? що?

Множина – декілька предметів: хто? що?

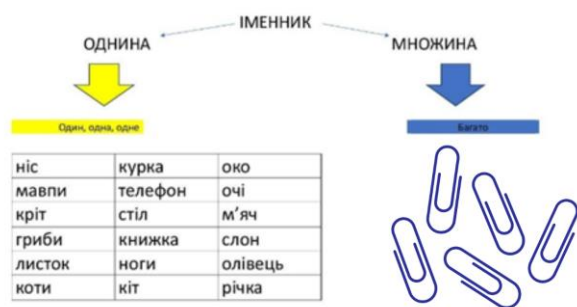
Порівнюємо:

кіт – коти

стіл – столи

Гра «Один – багато».

Учитель показує слайди зі схемою:



Учні мають утворити форму множини, а потім навпаки:

учитель називає множину – учні кажуть форму однини.

Вправа «Інтерв'ю».

Учні за питаннями на слайді розповідають по урок.



4. «Відмінювання іменників за відмінками».
- (Наочність: презентація, ребус, таблиця «Відмінювання іменників», інтерактивна гра «Відмінки та питання до них», картки з відмінками і питаннями до них).

«Міні-інтерв'ю»

Учні розповідають про свій день за зразком поданим на слайді.



Розгадування ребусу.

Розгадайте ребус, щоб дізнатися про що йтиметься на уроці.



Знайомство з відмінками (назви й питання).

Наочна таблиця:

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ			
Відмінок	Запитання	Допоміжні слова	Приклади
Називний (Н.)	хто? що?	є	земля, школа
Родовий (Р.)	кого? чого?	немає	землі, школи
Давальний (Д.)	кому? чому?	дати	землі, школі
Знахідний (З.)	кого? що?	бачу	землю, школу
Орудний (О.)	ким? чим?	пишаюсь	землею, школою
Місцевий (М.)	на (у, по, при) кому? на (у, по, при) чому?	навчаюсь	на (у) землі, у школі
Кличний (К.)	-	-	земле! школо!

Учитель по черзі показує й читає:

Називний – хто? що?

Родовий – кого? чого?

Давальний – кому? чому?

Знахідний – кого? що?

Орудний – ким? чим?

Місцевий – (на) кому? (на) чому?

Кличний – немає питань, звертаємося до когось: школо! мамо! друже!.

Допоміжні «слова-гачки»

Звертаємо увагу учнів на третю колонку таблиці «Відмінювання іменників», де напроти кожного відмінка є «підказка». Така «підказка» допомагає підібрати правильне питання й визначити відмінок.

Гра «Відмінки та питання до них».

0:18

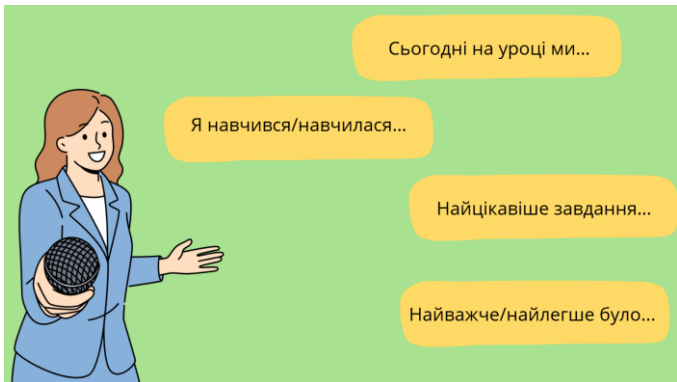


Дітям потрібно назвати питання до відмінка.

Вправа з карткою.



Продовження табл. 2. 3

		Учням роздаються картки у центрі слово, наприклад, «листок»; навколо – написи відмінків. Учитель пропонує провідмінювати слово «листок» разом: Н. – (є) листок Р. – (нема) листка Д. – (дам) листку З. – (бачу) листок О. – (пишаюсь) листком М. – (думаю про) листок / (у) листку К. – листку! Діти заповнюють свої «віконця» на картці. Гра «Продовж речення».  Сьогодні на уроці ми... Я навчився/навчилася... Найцікавіше завдання... Найважче/найлегше було... Учні підводять підсумки уроку за прикладом на слайді.
5.	«Відмінювання іменників за відмінками. Початкова форма іменників».	(Наочність: картинка із зображенням дітей, які дивяться на акваріум з рибками, картки із назвами відмінків і зображенням на них деревом, презентація, таблиця «Відміни іменників», роздруківки квіток: червоного, жовтого, зеленого кольорів). Вправа «Три бажання».

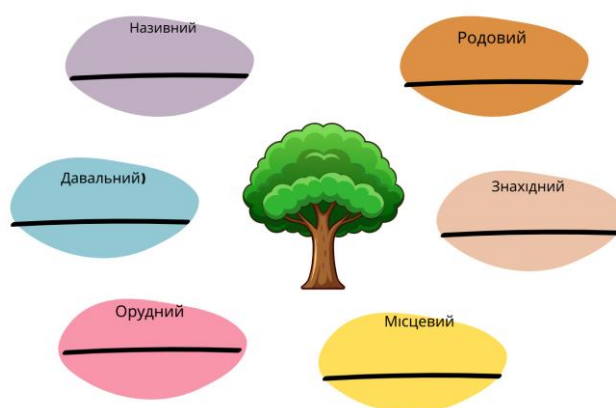
Вчитель: Заплющте очі і уявіть, що вам пощастило упіймати золоту рибку. Вам потрібно загадати їй три бажання. Які бажання ви б загадали?

(Діти думають та озвучують свої бажання)



Вправа з картою.

Завдання: Провідмінювати слово «дерево» за допомогою картки (питання до відмінків нема).



Поняття «початкова форма іменника».

Учитель пояснює, що іменник має багато форм (за відмінками й числом).

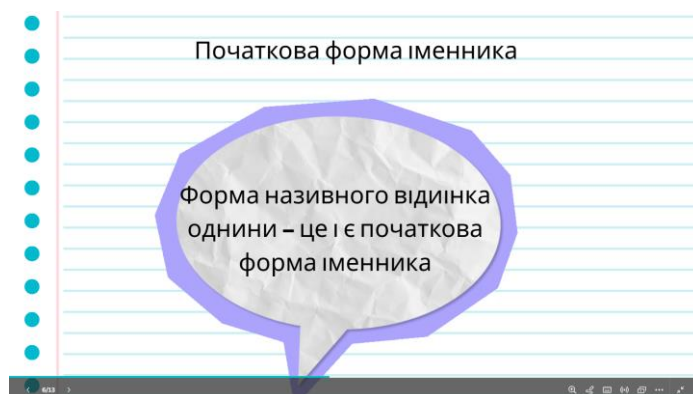
Але в словнику, таблиці відмінювання, у шкільній програмі слово подається в одній, «основній» формі – це початкова форма.

Для іменників початковою формою є – називний

відмінок однини (Н. в. однини):

учень, ліс, школа, вікно, ніч.

Запис на слайді:



Завдання: Серед поданих відмінків знайти іменник у початковій формі.



Учитель коротко пояснює (дуже спрощено) зв'язок початкової форми з відмінами іменників:

Наочна таблиця:

Відміни	Рід	Закінчення	Приклади
I	жіночий, чоловічий і спільний	-а (-я)	гора, земля, Микола, Оксана, староста, сирота
II	чоловічий і середній	твердий або м'який приголосний; -о; -о, -е, -а, (-я)	степ, біл, край, продаж, Дніпро, перо, поле, сонце, знання
III	жіночий	приголосний	путь, піч, подорож + іменник мати
IV	середній	-а, (-я) при відмінюванні приймають -ат, -ят, -ен	дівча(дівчати), теля(теляти), ягня(ягнати), ім'я(імені)

Продовження табл. 2. 3

		Коли ми знаємо початкову форму (Н. в. одн.), ми можемо визначити, до якої відміни належить іменник. Відміна потрібна, щоб правильно відмінювати слово за відмінками. Виконання завдання: На слайді записати 4 слова: берегом, земле, моря, радість. Завдання: - назвати початкову форму. - визначити відміну (з опорою на таблицю/картинку).  Вправа «Моя квітка». Учням роздають по 3 квітки і вони обирають, ту за кольором квітки, яка стосується їх. 
6.	«Закінчення іменників жіночого роду на а, я в	<i>Наочність: радісний смайлик, роздруковки до завдання «Іменники», презентація, схема «Закінчення іменників жіночого роду в орудному відмінку однини»).</i>

	орудному відмінку однини».	Вправа «Створюємо настрій». Вчитель: Відчуємо себе часточкою колективу і скажемо собі: - Я прийшов на урок для чого? (вчитися) - Треба бути якими? (уважними, працьовитими) - Зі мною хто? (мої друзі) - Вони мене що? (поважають) - Мені це як? (приємно) - Я готовий до чого? (до успішної роботи) (Вчитель прикріплює на дошку смайлик з надписом «радість») Завдання «Іменники». Учням роздають листочки із завданням: Завдання: Запишіть іменники у початковій формі Водою - Відра - Хмари - Свічкою - У будинку - Ірино - Сиру - Робота з правилом.
--	-----------------------------------	---

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

ІМЕННИКИ ЖІНОЧОГО РОДУ
НА -А (-Я) В ОРУДНОМУ
ВІДМІНКУ ОДНИНИ МАЮТЬ
ЗАКІНЧЕННЯ -ОЮ, -ЕЮ, -ЄЮ.

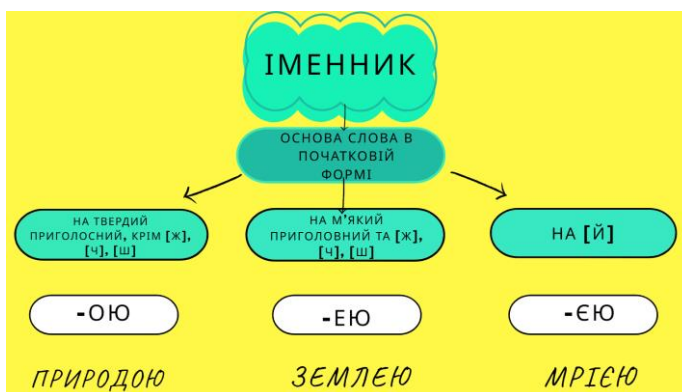
Учитель читає з учнями:

– Іменники жіночого роду на -а (-я) в орудному відмінку однини мають закінчення -ою, -ею, -єю.

Пояснення простими прикладами (на прикладі схеми закінчень).

Робота зі схемою.

«Закінчення іменників жіночого роду в орудному відмінку однини»:



книга – ким? чим? книгою (твердий приголосний → -ою),

земля – чим? землею (м'який приголосний → -ею),

лінія – чим? лінією (на -ія → -ією/-єю),

змія – чим? змією.

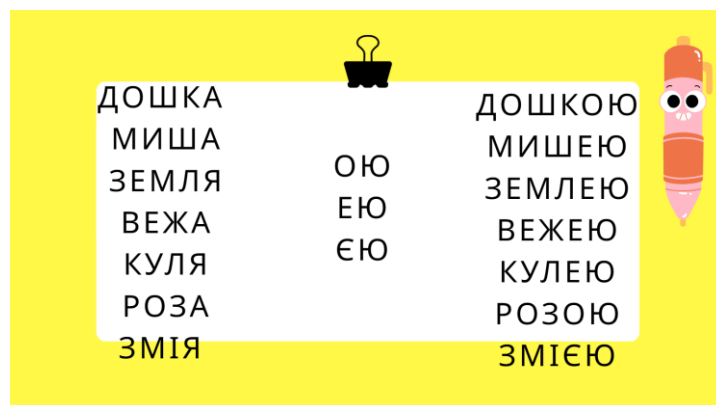
Коротко вводимо «правило-відчуття»:

якщо перед -а твердий приголосний → зазвичай -ою (рука – рукою);

якщо перед -я м'який/шиплячий → -єю (земля – землею, куца – куцем, але ін. групи вже не чіпаємо);
якщо слово закінчується на -ія → -ією/-єю (лінія – лінією, мрія – мрією).

Робота з тренажером.

Учням роздають картки із завданням:



Учитель читає слова, діти повторюють;

(чим?) дошкою → закінчення -ою;

(чим?) мишею → -єю, і т. д.

Учитель лініями/стрілками на слайді з'єднує слова з відповідними закінченнями: -ою, -єю, -єю.

Питання до класу:

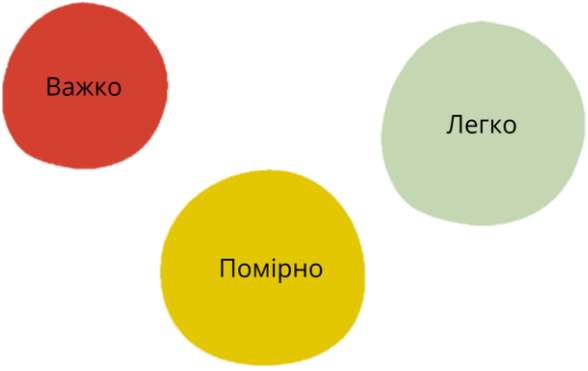
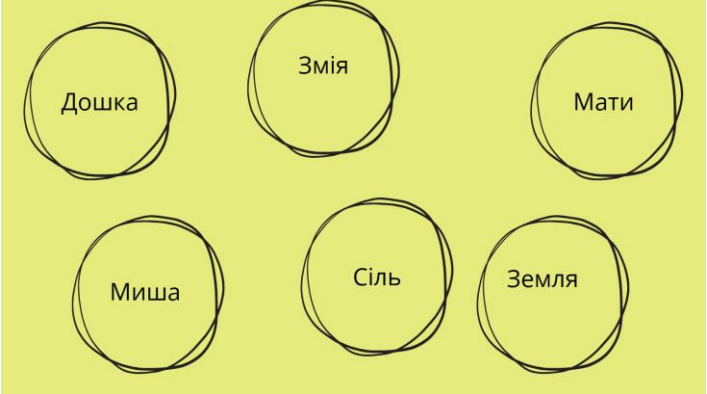
Чому дошкою, а не дошкею?

Чому мишею, а не мишою?

Чому змією, лінією – що ти чуєш перед закінченням? ([й]).

Вправа-рефлексія «Важко-помірно-легко».

Учням роздають кружечки з паперу червоного, жовтого і зеленого кольору. На них потрібно записати, що на уроці було легко, що важко, а що не дуже.

		
7.	«Закінчення іменників жіночого роду з кінцевим приголосним».	(Наочність: роздруківки із завданням до гри «Вилучи зайве», схема «Три «сімейки» слів», схема «Іменники жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини», інтерактивна гра «Відмінювання іменників жіночого роду з кінцевим приголосним», роздруківки до вправи «Опиши»). Гра «Поганий настрій» На листочках напишіть все погане, що вас турбує. Потім зімніть його і збудуйте з кульок паперу вежу.  Гра «Вилучи зайве». Учням потрібно викреслити на роздруківці зайве слово. Пояснити чому саме воно. 

Робота зі схемою «Три «сімейки» слів»:

Учитель пояснює, що є три типи жіночих іменників з кінцевим приголосним (III відміна):

На -сть (радість, молодість, совість, швидкість тощо)

→

О. в. одн. Без подвоєння, без апострофа: -стю / -стю (радистю, совистю, молодистю).

З основою на б, в, ф (любов, кров, бров):

– ставимо апостроф + ю → любов'ю, кров'ю, бров'ю.

Інші приголосні в кінці (ніч, осінь, тінь, сіль...):

– подвоюємо приголосний + ю → ніччю, тінню, осінню, сіллю.

Деталізація. Робота зі схемою.

Разом з учнями заповнюємо схему.

Колонка 1 (-сть):

Продовження табл. 2. 3

радість – радістю, совість – совістю, молодість – молодістю.

Колонка 2 (б, в, ф + апостроф):

любов – любов'ю, кров – кров'ю (можна додати бров – бров'ю).

Колонка 3 (інші приголосні, подвоєння):

ніч – ніччю, тінь – тінню, осінь – осінню, мідь – міддю, сіль – сіллю.

Записуємо 2–3 приклади з кожної групи в зошит.

Пояснення:

Чому радістю (без подвоєння)? – бо в основі -сть.

Чому любов'ю? – бо в → ставимо апостроф + ю.

Чому ніччю? – бо перед -ю стоїть ч, подвоюємо: чч.

Робота зі схемою.

Наочність – схема «Іменники жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини».



Виводимо схему: ІМЕННИК → -сть / б,в,ф / інший приголосний.

Учитель називає слова, учні визначають, у яку «гілку» віднести й як буде в О.в.:

радість → -сть → радістю;

	ніч → інший приголосний → ніччю; любов → б,в,ф → любов'ю; кров → б,в,ф → кров'ю; осінь → інший приголосний → осінню; совість → -сть → совістю. Гра «Відмінювання іменників жіночого роду з кінцевим приголосним». Учням потрібно віднести іменник до відповідного закінчення. 0:21 ✓1 Радість Відбувається подовження Не відбувається подовження Пишемо з апострофом ☰ ◀ 3 з 20 ▶ 🔊 🔊 Вправа «Опиши». Учням роздають роздруківки і вони повинні написати яким був урок на кожну літеру слова «урок». Опишіть урок, підбравши слово на кожну букву : У Р О К
--	--

2.3. Вплив експериментального дослідження на ефективність навчання молодших школярів

У процесі формувального етапу експерименту ми перевіряли, як реалізація розроблених дидактичних умов використання наочності впливає на результативність навчання учнів 4 класу з української мови (тема «Іменник») і математики (теми «Нумерація чисел у межах мільйона» та «Величини»). Як уже зазначалося, у дослідженні брали участь два 4-ті класи Рокосівського ліцею: контрольний та експериментальний по 20 учнів у кожному. У контрольному класі навчальний матеріал опрацьовувався за традиційною методикою, в експериментальному – із цілеспрямованою реалізацією системи наочних засобів (картинки, схеми, таблиці, дидактичні картки, мультимедійні слайди, роздатковий матеріал), описаної в попередньому підрозділі.

Щоб з'ясувати вплив експериментальної методики, на контрольному етапі були проведені контрольні зрізи з математики та української мови. Їх завдання були максимально наближені до змісту й типів вправ, з якими працювали діти на уроках, але не дублювали формувальні завдання, що дало змогу об'єктивніше оцінити рівень сформованості знань, умінь і навичок.

Контрольний зріз з математики (тема «Нумерація чисел у межах мільйона»).

Мета контрольного зрізу – перевірити вміння учнів читати й записувати багатоцифрові числа у межах мільйона, визначати клас і розряд, порівнювати й упорядковувати числа, застосовувати знання в умовах задач.

I варіант

1. Прочитай числа і запиши їх у вигляді послідовності розрядів (одиниці, десятки, сотні, тисячі):

325 417; 980 006; 700 590.

2. Укажи, у якому класі і розряді стоїть виділена цифра:

а) 4 у числі 324 819;

б) 9 у числі 509 903;

в) 7 у числі 1 707 050.

3. Розташуй числа в порядку зростання:

456 789; 405 987; 499 870; 450 678.

4. Розв'яжи задачу.

На складі було 350 000 зошитів. До магазину відвезли 125 480 зошитів, а до школи – 89 520 зошитів. Скільки зошитів залишилося на складі?

II варіант

1. Прочитай числа й запиши їх словами:

600 040; 215 390; 999 999.

2. Запиши число, у якому:

а) 6 сотень тисяч, 4 десятки тисяч, 2 тисячі, 3 сотні, 0 десятків, 5 одиниць;

б) 3 сотні тисяч, 0 десятків тисяч, 9 тисяч, 8 сотень, 7 десятків, 0 одиниць.

3. Порівняй числа, поставивши потрібний знак ($>$, $<$, $=$):

705 430 ... 705 403;

999 999 ... 1 000 000;

380 015 ... 379 950.

4. Розв'яжи задачу.

На фабриці за місяць виготовили 475 600 олівців, з них 289 800 відправили до магазинів міста, а решту – до шкіл району. Скільки олівців отримали школи району?

Результати виконання завдань за темою «Нумерація чисел у межах мільйона» подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати виконання завдань з теми «Нумерація чисел у межах мільйона» (4 клас)

Класи	Рівні навчальних досягнень (у %)			
	Високий рівень (%)	Достатній рівень (%)	Середній рівень (%)	Початковий рівень (%)
Експериментальний	35	45	20	0
Контрольний	15	30	35	20

За результатами, поданими в таблиці 2.4, в експериментальному класі частка учнів, які продемонстрували високий рівень засвоєння матеріалу, на 20% більша, ніж у контрольному класі (35% проти 15%). Кількість учнів із достатнім рівнем також більша – на 15 %.

Водночас частка учнів із середнім рівнем у експериментальному класі на 15% менша, ніж в контрольному, а частка учнів з початковим рівнем у експериментальному класі взагалі відсутня (0% проти 20% у контрольному). Це свідчить про те, що систематичне використання наочності (схем, таблиць, моделей розрядів і класів, мультимедійних слайдів тощо) сприяло більш глибокому розумінню структури багатоцифрових чисел і розвитку операційного мислення молодших школярів.

Контрольний зріз з математики (тема «Величини»).

Мета контрольного зрізу – з'ясувати, наскільки учні опанували одиниці довжини, маси, часу та площі, уміють встановлювати співвідношення між ними й застосовувати ці знання під час розв'язування задач.

I варіант

1. Виконай перетворення:

а) 3 дм = ... см; 4 м = ... см; 2 км = ... м;

б) 5 кг = ... г; 3000 г = ... кг;

в) 2 год 30 хв = ... хв.

2. Обчисли:

а) периметр прямокутника зі сторонами 4 см і 7 см;

б) скільки хвилин у 3 год 15 хв.

3. Розв'яжи задачу.

У вантажівку загрузили 2 т вугілля. Частину вугілля (750 кг) відвезли до одного заводу, а решту – до іншого. Скільки кілограмів вугілля отримали заводи?

II варіант

1. Виконай перетворення:

а) 250 см = ... м ... см; 5 км = ... м;

б) 2 ц 30 кг = ... кг;

в) 1 доба 5 год = ... год.

2. Обчисли площу прямокутника зі сторонами 5 см і 3 см. Запиши відповідь у квадратних сантиметрах.

3. Розв'яжи задачу.

З 9:00 до 12:30 у школі проходила олімпіада, а з 13:00 до 15:15 – репетиція свята. Скільки часу тривали обидва заходи разом?

Результати виконання завдань з теми «Величини» відображено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати виконання завдань з теми «Величини» (4 клас)

Класи	Рівні навчальних досягнень (у %)			
	Високий рівень (%)	Достатній рівень (%)	Середній рівень (%)	Початковий рівень (%)
Експериментальний	30	50	20	0
Контрольний	15	25	40	20

За даними таблиці 2.5 в експериментальному класі учнів із високим рівнем на 15% більше, ніж у контрольному, а з достатнім рівнем – на 25% більше. Кількість учнів із середнім рівнем у експериментальному класі на 20% менша, ніж у контрольному. Учні з початковим рівнем навчальних досягнень у експериментальному класі відсутні, а у контрольному класі їх 20%. Отже, робота

з різними видами наочності (лінійки, моделі годинника, ваги, схематичні рисунки до задач, таблиці співвідношень між одиницями вимірювання, інтерактивні вправи) значно поліпшила розуміння учнями практичного змісту величин і сформувала в них уміння застосовувати знання у стандартних і змінених навчальних ситуаціях.

Контрольний зріз з української мови (тема «Іменник»).

Мета контрольного зрізу – перевірити рівень сформованості в учнів понять про іменник як частину мови, уміння розпізнавати іменники в тексті, визначати їх граматичні ознаки (рід, число), розрізняти абстрактні й конкретні іменники, установлювати синтаксичну роль у реченні.

Для контрольного зрізу з української мови по темі «Іменник» були запропоновані такі завдання.

I варіант

1. Іменник – це частина мови, яка:

- а) називає предмет;
- б) називає ознаку предмета;
- в) називає дію предмета.

(Підкресли правильну відповідь.)

2. Підкресли всі іменники в реченні.

На галявині розквітли різнокольорові квіти, над якими весело дзижчать бджоли.

3. З'єднай лінією іменник та його рід:

сонце – ...

стілець – ...

радість – ...

(Запиши: чол., жін., сер.)

4. Познач речення, де іменник є підметом.

- а) Учні читають цікаву книжку.
- б) Книжку поклали на стіл.

II варіант

1. Вкажи, які з поданих слів є іменниками:

ліс, зелений, весна, читає, місто, швидко.

2. Підкресли іменники-абстрактні назви в реченні.

Доброта й дружба роблять наше життя світлішим.

3. З'єднай лінією іменник і його число:

ручка – ...

дерева – ...

радість – ...

(Запиши: однина, множина.)

4. Познач речення, де іменник виконує роль додатка.

а) Ми посадили дерево у шкільному саду.

б) Дерево швидко виросло.

Результати виконання завдань з української мови подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати виконання завдань з теми «Іменник» (4 клас)

Класи	Рівні навчальних досягнень (у %)			
	Високий рівень (%)	Достатній рівень (%)	Середній рівень (%)	Початковий рівень (%)
Експериментальний	30	45	15	10
Контрольний	20	30	30	20

За результатами таблиці 2.6 в експериментальному класі учнів із високим рівнем виконання завдань на 10% більше, ніж у контрольному (30% проти 20%), а з достатнім рівнем – на 15% більше. Частка учнів із середнім рівнем менша на 15%, а з початковим рівнем – на 10%. Це означає, що система роботи з наочними засобами (предметні й сюжетні картинки, опорні схеми будови слова й речення, таблиці «Рід іменників», «Число іменників», дидактичні картки, мультимедійні слайди з виділенням іменників у тексті) сприяла кращому усвідомленню

граматичних ознак і функцій іменника, формуванню стійких навчальних умінь та навичок.

Порівняльний аналіз результатів контрольних зрізів із математики (теми «Нумерація чисел у межах мільйона», «Величини») та української мови (тема «Іменник») показав стабільну перевагу експериментального класу порівняно з контрольним за всіма рівнями навчальних досягнень. В експериментальному класі можна виділити меншу кількість учнів із середнім і початковим рівнями засвоєння матеріалу та істотно більшу частку учнів із достатнім і високим рівнями. Це дозволяє стверджувати, що реалізація визначених у роботі дидактичних умов використання наочності позитивно вплинула на ефективність навчання молодших школярів, підвищила мотивацію до вивчення української мови та математики, активізувала пізнавальну діяльність і сприяла більш міцному й усвідомленому засвоєнню навчального матеріалу.

ВИСНОВОК

У кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено дидактичні умови ефективного використання наочності в освітньому процесі початкової школи. Сформульовані у вступі завдання експериментального дослідження послідовно реалізовані впродовж теоретичної та практичної частин роботи.

Розкрито сутність понять «наочність», «принцип наочності», «засоби наочності» в психолого-педагогічній літературі – встановлено, що наочність є універсальним засобом навчання й виховання, який організовує сприймання й спостереження учнів, активізує мислення, уяву, сенсорний досвід і виступає важливим чинником формування пізнавального інтересу молодших школярів. Наочні матеріали розглядаються як інформаційні моделі педагогічного досвіду, що мають відповідати вимогам естетики, ергономіки й дидактики. Принцип наочності, науково обґрунтований ще Я. А. Коменським та розвинений у працях Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Й. Ф. Гербарта та інших науковців, витлумачено як цілеспрямоване залучення органів чуття для ефективного сприйняття, усвідомлення й опрацювання навчального матеріалу.

У роботі доведено, що засоби наочності виконують пізнавальну, розвивальну, мотиваційну та комунікативну функції, сприяють формуванню цілісних уявлень, розвитку абстрактного мислення й підвищенню якості засвоєння знань.

У процесі аналізу стану проблеми використання наочних засобів навчання в масовому педагогічному досвіді з'ясовано, що сучасна початкова школа активно впроваджує різні види наочності: традиційні (предметні, зображувальні, друковані посібники) та сучасні – мультимедійні презентації, електронні підручники, інтерактивні платформи, онлайн-ресурси.

Аналіз описів педагогічного досвіду засвідчив, що поєднання друкованих, предметних та цифрових засобів (інтерактивні дошки, навчальні застосунки, освітні платформи) підвищує мотивацію учнів, сприяє індивідуалізації темпу навчання, розвитку логічного й образного мислення. Водночас підкреслюється

залежність результативності від рівня методичної підготовки вчителя та виваженості дозування наочності. Її формальне або надмірне використання може відволікати учнів від суті навчального матеріалу й знижувати пізнавальну активність.

Виокремлення та охарактеризовано дидактичні умови використання наочності в освітньому процесі – у роботі обґрунтовано комплекс взаємопов'язаних умов, дотримання яких забезпечує не формальне, а дійсно ефективне застосування наочних засобів. До основних дидактичних умов використання наочних засобів навчання віднесено:

- відповідність наочних засобів віковим та індивідуальним особливостям молодших школярів, їх конкретно-образному мисленню, провідній навчальній діяльності;
- поєднання різних видів наочності (предметної, образної, символічної), що забезпечує комплексне сприйняття навчального матеріалу й підтримує принцип доступності;
- поступовий перехід від формування наочного до абстрактного мислення, використання наочності на різних етапах уроку – від первинного ознайомлення до узагальнення й систематизації знань;
- активна участь учнів у роботі з наочними засобами (самостійне моделювання, створення схем, виконання практичних дій з об'єктами), що стимулює самостійність і творчість;
- реалізація наочності на основі використання медіа-технологій;
- організаційно-методична підготовка вчителя, здатність інтегрувати традиційні й інноваційні засоби, добирати їх відповідно до мети уроку та особливостей конкретного класу.

Окремо наголошено, що ефективність використання наочних засобів залежить від дотримання дидактичних вимог: відповідності змісту й обсягу матеріалу, логічного включення наочності в структуру уроку, поєднання з іншими методами навчання, оптимального дозування візуальних стимулів,

організації спостереження так, щоб кожен учень мав можливість повноцінного сприйняття демонстрованого матеріалу.

Розроблено методику експериментального дослідження та перевірено її ефективність – у роботі створено й реалізовано експериментальну модель використання наочності в початкових класах. Експериментальна робота проводилася на базі Рокосівського ліцею Хустської міської ради із залученням учнів 4-х класів, на матеріалі уроків математики та української мови.

Дослідження передбачало проведення уроків з математика та української мови у експериментальному та контрольному класі. Під час проведення уроків у експериментальному класі використовувалися різні види наочності, у той же час при проведенні уроків у контрольному класі працювали за звичайною методикою.

У процесі експериментального дослідження нами проведено контрольні зрізи з метою визначити ефективність використання наочності у навчальній роботі на уроках в початковій школі.

За результатами порівняння даних виконання завдань із математики та української мови в експериментальному класі порівняно з контрольним за всіма рівнями навчальних досягнень результат вищий. В експериментальному класі менша кількість учнів із середнім і початковим рівнями засвоєння матеріалу та більша частка учнів із достатнім і високим рівнями. Це дозволяє стверджувати, що реалізація визначених у роботі дидактичних умов використання наочності позитивно вплинула на ефективність навчання молодших школярів. Тобто, ефективність навчання в початковій школі значно підвищується за умови дотримання виділених нами дидактичних умов використання наочних засобів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басюк Н. А. Інноваційні процеси в розвитку дошкільної та початкової освіти: збірник наукових праць. Житомир: ЖДУ. 2018. 346 с.
2. Безуглий Д. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта*. Науковий журнал. Суми: СумДПУ. 2014. № 1 (2). С. 5-11.
3. Верес Г., Васильківська Н. Медіатексти як засіб розвитку комунікативної компетентності учнів початкової школи. *Magistr*. 2020. № 34. С. 177–179.
4. Височан Л. М. Педагогічні умови підвищення ефективності навчання засобами наочності на уроках природознавства у початковій школі. *Наукові записки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Секція 2. Теорія і практика навчання*. 2017. Випуск LXXVI. Том 1. С. 82–85.
5. Вульчин М. Б., Пикулицька З. С., Деркач Ю. Я. Використання засобів наочності у процесі інтегрованого навчання на уроках у початковій школі. *Молодий вчений*. 2019. №6 (70). С. 76–80.
6. Гаркуша О. М. Дидактичні засади організації наочності на уроках англійської мови в початковій школі. *Педагогічний дискурс: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 24. С. 92-97.
7. Горбатова О. С. Організація наочності на уроках англійської мови в початковій школі. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
8. Гуд Г. О. Психологічна характеристика негативних переживань дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 14 – 15 вересня 2018). Одеса: Букаєв В. В., 2018. С. 129–133
9. Дубяга С. М. Педагогічні технології в початковій школі: *Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки «Початкова освіта»*. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.

10. Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи: матеріали І науково-практичної інтернет-конференції здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти першого року навчання факультету початкового навчання ХНПУ імені Г. С. Сковороди (17 травня 2022 р., м. Харків) / за заг. ред. д. пед. н., доц. В. В. Ушмарової. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. Ч. 2. 37 с.

11. Інтегроване навчання – це що таке? Форми, технологія та умови навчання. 2021. URL: <https://government.com.ua/navchannia/integrovanenavchannya-tse-shcho-take-formi-tekhnologiya-ta-umovi-navchannya.html> (дата звернення: 10.01.2025).

12. Кисла О. Ф., Кулажко М. А. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип.15. Т.1. С. 101-104.

13. Клименко Ж. В. Дива візуалізації, або Як зробити знання видимими, а уроки літератури – незабутніми. *Науково-методичний журнал: «Всесвітня література в школах України»*. № 3. 2019. С. 2-11.

14. Коваленко В. В. Використання web-орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності молодших школярів. Автореф. дис. ... канд. пед наук. Київ: Інституті інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України, 2018. 25 с.

15. Комар Т., Шістка О. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку. *Psychology Travelogs*. 2023. № 4. С. 70–77.

16. Королюк Н. І. Технології наочності в навчанні англійської мови /Н. І. Королюк. *Сучасні інформаційні технології в освіті: Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 1 (7). С. 33-39.

17. Коханко О. Г. Історичні аспекти розвитку інтегрованого підходу в освіті. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. Випуск 1. С. 93–100.

18. Кочеткова, О. М. Застосування технологій наочності на уроках англійської мови в початковій школі. *Проблеми сучасного педагогічного процесу*. 2017 №1(54). С. 123-129.
19. Кузьменко Н. І. Засоби візуалізації інформації на уроках української мови при вивченні теми «Синтаксис». Методична розробка. Київ: Районний науково-методичний центр Управління освіти Голосіївської РДА м. Києва, 2020. 31 с.
20. Лелюх-Степанчук О. О. Особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 2. С. 140–144.
21. Ліпчевська І. Л. Засоби наочності у початковій освіті: аспект використання інформаційно-комунікаційних технологій. Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. 2020. № 3(40). URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UKWD_eAvEOYJ:https://ib.iitta.gov.ua/720982/1/Text.pdf&cd=29&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.
22. Макарова Л. Л., Гойденко Н. М. Характеристики уваги молодших школярів як фактор розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. №3. С. 61–67.
23. Маляр О. Психолого-педагогічна характеристика прояву емоційних станів у дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2023. Вип. 3. С. 67-72.
24. Марусинець М. М., Мішкулинець О. О. Вікова і педагогічна психологія з основами психодіагностики: навчальний посібник. Київ: ОЛДІПЛЮС, 2018. 439 с.
25. Мехед О. Б., Мехед Д. Б. Використання технологій STEM/STEAM-освіти з метою популяризації наукової діяльності серед здобувачів освіти. *Інноваційні практики наукової освіти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 15–19 грудня 2022 року). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 658-664.

26. Мурзін Н. І. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи. *Освітній портал «На урок»*. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31882/Kohanko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
27. Несенюк О. В. Застосування засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови та літератури (власні методичні знахідки). 2018. URL: [https://www.ztkolegium.org.ua/zastosuvannya-zasobiv-vizualizaciiinavchalnogo-materialu-na-urokax-ukrainskoi-movy-ta-literatury-\(vlasni-metodychniznaxidky\)](https://www.ztkolegium.org.ua/zastosuvannya-zasobiv-vizualizaciiinavchalnogo-materialu-na-urokax-ukrainskoi-movy-ta-literatury-(vlasni-metodychniznaxidky)) (дата звернення: 18.12.2024).
28. Онишків З., Онишків О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у практиці роботи вчителів початкових класів. *Професійна діяльність учителя в умовах цифрової трансформації освіти*: зб. наук. та наук.-метод. пр. / ред. кол. І. Б. Вашеняк (гол.) та ін. Хмельницький: Вид-во ПП «Символ», 2022. С. 248-250.
29. Онопрієнко О. В. Психолого-педагогічний портрет сучасного школяра як орієнтир для створення онлайн-ресурсів. *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення*. ПНПУ імені В.Г. Короленка. 2022. №6. С. 30–32.
30. Остапйовська І. І., Побережний П. Р. Використання наочних методів навчання на уроках інформатики в початкових класах. *Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. Випуск 1. С. 2–12.
31. Партола В. І., Смолянчук Н. В. Використання методу проектів у процесі викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Новий колегіум*. 2019. № 1. С. 39–42.
32. Підгурська В. Ю., Загребельна О. О. Використання засобів наочності на уроках української мови та літературного читання в початковій школі. *Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті: збірник наукових праць*. 2020 №1. С. 217-219.

33. Приймак В. Розвиток креативного мислення молодших школярів у процесі навчальної діяльності засобами інноваційних технологій. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства: збірн. наук. праць*. Випуск 2 / за ред. доц. В.В. Павленко. Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2020. С. 118-122.
34. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688. *Офіційний вісник України*. 2019. № 62. Ст. 2156.
35. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. *Офіційний вісник України*. 2018. № 19. Ст. 637.
36. Поліщук В. Криза 7 років та молодший шкільний вік. *Початкова школа*. Київ. 2015. № 12. С. 40–44.
37. Поліщук В. Молодший шкільний вік як життєвий феномен. *Початкова школа*. Київ. 2015. № 6. С. 1–6.
38. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості: від обдарованості дитини до майстерності дорослого: посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 220 с.
39. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 534–538.
40. Романюк А. А. Засоби наочності в системі засобів навчання математики в початкових класах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Випуск 62. С. 166–170.
41. Романюк А. А. Особливості застосування сучасних засобів наочності у початковій школі в контексті нових педагогічних парадигм. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2016. Вип. 13(2). С. 140–144.

42. Столяр Г. І. Сучасні педагогічні технології: досвід та інновації. *Початкова освіта: сучасні перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 2018. С. 222–223.
43. Тимофєєва І. Б., Дядечко А. О. Контент-орієнтована інтеграція як ефективна форма навчання молодших школярів. *Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн.* 2020. №6 (195). С. 74-81.
44. Фефілова Г. Є. 9 сучасних форм візуалізації для сучасних учнів: лайфхаки для вчителя. *Мої педагогічні знахідки*. Видавнича група «Основа». 2021. URL: <https://osnova.com.ua/9-suchasnih-form-vizualizatsii-dlya-suchasnihuchniv-layfhaki-dlya-vchitelya-moi-pedagogichni-znahidk/> .
45. Хазикова В. Особливості використання наочності у період навчання грамоти. *Актуальні проблеми навчання і виховання молодших школярів: матеріали наук. конф. студ. ф-ту почат. навч.* : [зб. тез наук. доп.] / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Л. П. Ткаченко]. Харків, 2023. Вип. 13. С. 31.
46. Шевцова Г. Г. Молодший шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях. *Педагогічні науки: Зб. наук. праць*. Вип. LXVIII. м. Херсон, ХДУ, 2015. С. 134 – 138.